

Tartu Riiklik Ülikool
NSV Liidu Ajaloo Kateder

Talurahva sotsiaalne struktuur
Rapla kihelkonnas XVIII sajandi
lõpul ja XIX sajandi esimesel
poolal

Diplomitöö

Aili Korm
ajaloo osakonna
V kursuse üliõpilane

Juhendaja ajalooeaduste
kandidaat S. Vahter

Tartu 1965

NSV Liidu ajal.kat.
inv. nr. 1876

Pisesejuhatatus

XVIII sajandi lõpul ning XIX sajandi algul, mil Eesti majandus oli saanud väljakujunenud ülevenemaalise turu lahutamatuks osaks, algas pärisorjuse lagunemine ja kapitalismi elementide arenemine laguneva formatsiooni rüües. Kaubaline mõisamajandus oli Eestis sotsiaalmate turustamistingimuste tõttu rohkem arenenud, kui enamikes teistes Venemaa piirkondades. Mõisad hakkasid senisest tunduvalt suuremal määral tootma turujaks. Mõisnikud rajasid põllumajandussaaduste, metsa ja loodusvarade ümber töötamiseks hulgaliselt väinakööke, saeveskeid, lükjapõletamisahje, manufaktuure. Kuid toodangu kasvu ja mitmekesistamisega ei käinud kaasas muudatused põlluharimis- ja -süsteemis. Põhiliselt valitses mõisates kolmeväljasüsteem. Kulvepiinna suu-

rendamine, mis saavutati peamiselt talumaade
mõisastamise arvel, ei toimud kaasa vasta-
valt saagikuse tõusu, sest ei jätkunud
väetist. Maaoharimine ei paranenud - talu-
pojad kündsid härjade või hobustega. Sa-
genesid ikaldunud. Töökoormised saavutasid
XIX sajandi alguseks oma maksimaalse ulatu-
se. Katsed koormist relgi tõsta viisid ta-
lude laostumisele. Kaubalis-rahalisuhete
arenemine tõi talurahvale mitte ainult päris-
orjuseks ekspluateerimise suurendamise, vaid
oli aluseks ka muutustele talurahvas endas.
Lenin kirjutas, et „feodaalühiskond kujutas
endast niisugust klassideks jagunemist,
kus määratu suur enamus - feodaaltalu-
rahvas - oli täielikus sõltuuses tühisest vähe-
musest - mõisnikest.“¹ Kuid seda mõisnike
sõltuuses raelevat feodaaltalurahvast ei saa
vaadelda kui täiesti ühtset klassi ilma
sisemiste vastuoludeta ja erinevatesse sotsiaal-
setesse rühmitustesse või gruppidesse jagunemi-
seta. Talurahvas oli jagunenud mitmeteks
erilistel sotsiaalseteks kihtideks - talu-
peremeisteks, sulasteks, tüdrukuteks, vabadi-

¹ V. I. Lenin, Teosed, 29. kd., lk. 446.

keks ja mõisateenijateks.

Kuivõrd feodaalsüsteemi kriisi süvenedes XIX sajandi esimesel poolel üha tugevnesid kapitalistlikeud elemendid põllumajanduses, seda teravamalt avaldusid need erinevused talurahva sotsiaalsete gruppide vahel.

Pärisorjusele rõhumise suurenemine tõi kaasa klassivastuolude teraonemise. Sage-nesid talupreegade vastuhakud. Kohalik saksa valgustaja J. Merkel kirjutas 1796.a.: „Rahvas on lakanud olemast ääkeer, kes lasab ennast aheldada. Ta on tüger, kes hambaid kiristades vaikiva raevuga püsib oma ahelais ja ainult ootab hetke, millega võiks need purustada ja pesta oma hääbi veres. Seda ennustavad nähtused on arvutud, nagu maa-alused tüked maa-värisemise algul.“¹

Talurahva rahutused ja ülevõnemaalse turu ning kaubatootmise areng sundisid tsaarivalitsust asuma riigiaparaadi tsentraliseerimisele. Majanduslik ja ühiskondlik areng nõudis reforme Baltimaail. Nii teostatigi 1780-ndail aastail rida

reformid, mille tulemusena tühistati Eesti- ja Liivimaal balti aadli õigused ning kehtestati põhiliselt samasugune valitsemiskord, nagu see oli Venemaal.

XIX sajandi algul teostatud reformide (1804, 1816 ja 1819) tulemusena asus Eesti kapitalismi aeglase arengu tule - preisi teele.

1783. a. 3. mail avaldati ka ukas, millega kehtestati uimber Eesti- ja Liivimaa senine maksusüsteem. Mainitud ukas alusel kehtestati siin pearahamaks, mida võeti igalt talupoja meeshingelt (imikust raugani). Kuna pearahamaksu arvestati maksu maksjate arvu järgi, siis hakati selle kindlaksteegemiseks kehtestama liiv - Venemaa eskujul nn. hingede revisjone. Vastav nimestik püsis maksustamise alusena kuni järgmise hingede revisjonini. Peale meeshingede määrgiti suurema osa revisjonide puhul üles ka naised, ehkki need pearaha ei tasunud. Samuti registreeriti „ainult arvestuse etstartel“ osa maksuvabadest inimestest. Sellistena haarasid revisjonid valdava osa Venemaa elanikkonnast ning need võib teatud määral pidada oma -

aegsters rahvaloendusteks.

Tänapäeva rahvaloendustega võrreldes olid need revisjonid muidugi üsna puudulikud: nad ei arvestanud kogu elanikkonda ega haaranud riigi territooriumi kõiki osasid, nende läbiviimine kestis pikka aega, reži aastaid, ning nad teimused elakorrapäraste ajavahemike järel. Kuna seal oli fiksaalne eesmärk, siis esines sageli hingede varjamist. Ka oli kesine revisjonilehtede sisu: statistiliste tunnustena fikseeriti enamasti vaid sugu ja vanus.

Hingede revisjone kerraldati revolutsiooni-ajal Venemaal kerkur kümme. Viimased seitsme haarasid ka praegust Eesti NSV territooriumi.

Manifest IV hingede revisjoni läbiviimiseks anti välja 16. nov. 1781.a. Revisjoni läbiviimise põhiaastaks jäi aasta 1782.¹ Rapla kihelkonnas on see revisjon läbi viidud 1782.a. 19. märtsist - 25. aprillini, peaaegu ühe kuuaga. Võib järeldada, et selline uus ja eemakordne üritus oli väga hästi organiseeritud.

¹ B. M. Labuzan, *Справочник России в XVIII - начале XIX вв.*, lk. 50.

Ukaas V revisjoni läbiräämiseks anti välja 23. juunil 1794, revisjoni põhiaastaks jäi 1795.¹ Rapla kihelkonnas viidi V revisjon läbi 10. veebruarist - 1. maini, kusjuures märtsikuu ei ole üheski märgas revisjoni teostatud. Revisjon kestis kolm kuud.

Manifest 18. maist 1811. aastast, põhiaastaga 1811,² määras kindlaks VI revisjoni läbirääimise aja. Rapla kihelkonnas teostati see revisjon 28. augustist - 22. ~~detsem~~ detsembrini, s.o. ligikaudu 5 kuud, kusjuures oktoobris ja novembris ei ole teostatud ühtegi revisjoni.

Manifest VII revisjoni kohta anti välja 20. juunil 1815. a., kusjuures revisjoni läbirääimise põhiaastaks jäi 1815. a.³ Rapla kihelkonnas teimus VII hingede revisjon 1. det. 1815 - 23. juulini 1816, aprillis ja mais ei ole ühtegi revisjoni läbi viidud. Revisjon kestis üle poole aasta.

16. juunil 1833. a. määrati kindlaks VIII revisjoni läbirääimise aeg. Põhiaastaks jäi 1833.⁴ VIII revisjon viidi Rapla kihel-

1 B. M. Кабышев, Слободненское общество..., М. 1963, lk. 57.

2 Sealsamas, lk. 58.

3 Sealsamas, lk. 60.

4 Sealsamas, lk. 62.

kennas läbi 6. jaanuarist - 16. aprillini 1834. a.
Revisjon kestis vähem kui neli kuud.

Manifestiga 11. jaanuarist 1850 määrati
kindlaks IX revisjoni läbiviimise aeg. Põhi-
aastaks jäi 1850.¹ Rapla kihelkonnas
toimus see revisjon 25. märst - 31. oktoob-
rini, kusjuures juulis ja augustis ei ole
ühtegi revisjoni kerraldatud. IX revisjon
kestis ligikaudu 6 kuud.

Ukaas X revisjoni kohta anti välja
3. juunil 1857. a. Põhiaastaks 1857. a.²
II pool - 1858. a. I pool.² Rapla kihel-
konnas viidi see revisjon läbi peamiselt
14. jaanuarist - 20. maini 1858. a., kuid
Raiküla mõisas täimus revisjon 1. det. 1858.

Vaatamata puudustele koguti revis-
jonide abil sügisi tehutu arvuline and-
mestik, mis Venemaa, sealhulgas ka Eesti
XVIII ja XIX sajandi esimese poole ajaloos uuri-
misel on väga suure tähtsusega. Tõetõtte
kuuluwad hingede revisjonide materjalid
selle ajajärku keskmate ajalooallikate
hulka.

Revisjonide tulemusi on seni ajaloo -

¹ B. M. Кабызак, *Краткое описание Ревен.....*,
lk. 64.

² Sealsamas, lk. 67.

alases uurimistöös vähe kasutatud. Viimastel aastatel on Nõukogude Lühiväljalased üha sagedamini rõhutanud revisjonimaterjalide kui ajalooallikate tähtsust ja nende uurimise vajadust.

Esimene põhjalikum uurimus revisjonidest on N. Kabanovi töö „Казогонцевские Ресурсы в XVIII - начале XIX вв. (по материалам ревизий)”.¹ Oma töös jõuab N. Kabanov järeldusele, et kuigi ükski revisjon ei haaranud täielikult kogu elanikkonda ega kogu territooriumi, on nende andmed siiski kõrge tähtsusega ja täpsemaks allikaks elanikkonna arvu ja koosseisu kohta XVIII sajandil ja XIX sajandi esimesel poolel.

Eesti NSV ajaloolastest tegeleb praegu revisjonilehtede materjali uurimisega TRÜ NSV Lühivälja Katedri vanemõpetaja, ajaloo teaduste kandidaat I. Vahtra. I. Vahtra juhendamisel on valminud revisjonilehtede andmete põhjal diplomitööd talurahva olukorrast ja sotsiaalsest kihistumisest Võraste, Helme ja Kursi kihelkonnas (Lääne-Ida kubermang).

Käesolev töö „Talurahva sotsiaalne

¹ B. M. Кабызов, Казогонцевские Ресурсы в XVIII - начале XIX вв. (по материалам ревизий). М., 1963.

struktuur Rapla kihelkonnas XVIII sajandi lõpul ning XIX sajandi I poolel "on samuti koostatud hingede revisjonide põhjal. Hingede revisjonide materjalid asuvad Eesti NSV Riiklikus Ajaloo Keskarchiivis Tartus (R A K A).

Revisjonikehtedest saab andmeid üldiselt kõikide mõisate kohta Rapla kihelkonnas. Andmed puuduvad vaid 1782. a., 1811. a. ja 1816. a. revisjonides Tõlli mõisa kohta. 1795. a. revisjonis Kodila mõisa kohta puuduvad esimesed lehed, revisjon algab:

2) Erbleute.¹ Ka esineb revisjonides vägu kokkuvõtete puhul. Nii on 1795. a. revisjonis Raikrüla mõisas ühes talus mehi 7,² peab aga olema 6. Samas revisjonis Kuusiku mõisas ^{talus} on 2 naist³, peab olema 1; Kakala mõisas ühes talus on 8 meest⁴, peab olema 5 jne.

Revisjonide materjalid on loetavad. Eriti kauni käekirjaga on koostatud Kuusiku mõisa revisjonid. Paljudel juhtudel pole vabadiinke eraldatud talupreegadest ja hili-

¹ ENSV RAKA, f. 1864, nim. 2, sü. 25, l. 738.

² Tealsamas, l. 613.

³ Tealsamas, l. 695.

⁴ Tealsamas, l. 675.

semates revisjonides sulaseid järele, mis raskendas tööd.

Töö kestab neljast peatükist:

Esimeses peatükis on näidatud elanikkonna üldine arv kihelkonnas. Teises peatükis on vaadeldud talupere koosseisu esimese kolme revisjoni põhjal. Kolmandas peatükis on käsitletud vabadike, kui erilise sotsiaalse kihhi olukorda üldse ning nende arvu Rapla kihelkonnas. Neljas peatükk annab ülevaate mõisateenijatest kihelkonnas.

Töös on püütud näidata ka rahva arvulist liikumist, meeste ja naiste arvulist vahetorda ($\frac{m}{n}$) ning kui suure osa ühe või teine sotsiaalne kiht üldisest talurahvaarvust moodustab.

Esimeste revisjonide puhul (1782, 1795) on revisjonilehtedes ära toodud ka vabad inimesed mõisas (Freie und fremde Leute). Hilisemates revisjonides on aga see kiht välja jäetud, kuigi nad mõisas elasid. Et tööle ühtlust tulla on vabad ja võõrad üldse välja jäetud.

Vabade arv kihelkonna ulatuses oli võrdlemisi väike. 1782. a. moodustasid nad kihelkonna elanike arvust 4%,

1795. a. üks protsent. Nende üksikute heaolu saavutati tuhandete nälja ja viletsuse arvel.

Vabade inimeste seas kehtame ka üksikuid eesti nimelega inimesi: 1782. a. reisironis Valtu mõisas on talus vaba sulane,¹ Kehtna mõisas on 56. aastane Hanna Wisker Jaak ja tema 43. aastane naine Maria² vabade hulgas, Kuusiku mõisas eksistevad vabad mehed, nimelega Tõnis ja Aadis³ jne. Need on aga üksikud juhtumid tuhandete pärisriiste talupreegade hulgas.

Käesoleva töö kirjutamisel on aluseks võetud v. I. Lenini põhiseisukohad talurahva küsimuses, millised on väljendatud tema teostes „Kapitalismi arenemine Venemaal“⁴ „Uue sotsiaaldemokraatia agraarprogramm“⁵ jt.

Ajaloo üldküsimuste käsitlemisel on kasutatud materjali, mis on toodud „Eesti NSV ajaloos“⁶ ja Eesti NSV Teaduste Aka-

1 ENSV RAKA, p. 1864, sü. 1, l. 613.

2 Sealsamas, l. 578.

3 Sealsamas, l. 693.

4 v. I. Lenin, Teosed, 3. kd., Tallinn 1950.

5 v. I. Lenin, Teosed, 6. kd., Tallinn 1952.

deemia Ajaloos Instituudi poolt välja antud „Eesti NSV ajalugu kõige vanemast ajast kuni XIX sajandi 50-ndate aastateni,“¹ kus on antud hinnangud marksistliku ajalookäsitluse seisukohalt Eesti NSV ajaloo probleemidele.

Kasutatud on veel J. Kahki ulatusliku uurimust „Rahutused ja reformid.“² Reale talurahva klassivõitluse on selles töös küllaltki põhjalikult käsitletud valitseva mõisnike klassi poliitikat talurahva suhtes, traarivalitsuse agraar-poliitikat, talurahva sotsiaalset kihistumist ning nende üksikute kihtide olukorda Eesti ja Lääne-maal.

Vajaliku materjali andis ka J. Henkse & uurimus „Eestimaa fesdaal-pärisorjuslik põllumajandus ja talurahva olukord XVIII sajandi lõpul ning XIX saj. 1. aastakümnel.“³

Nimetatud tööde kõrval on kasutatud ka L. Brutuse ja L. Loone teinematud tööd „Põhijooni majandusliku mõtte ajaloost Eestis XIX sajandil“⁴ ning J. Võõpuri,

¹ Eesti NSV ajalugu, I kd., teinetanud A. Vassar, Tallinn 1955.

² J. Kahk, Rahutused ja reformid, Tln. 1961.

³ J. Henkse, Eestimaa fesdaal-pärisorjuslik põllumajandus XVIII ja talurahva olukord XVIII saj. lõpul ning XIX saj. 1. aastakümnel, TRÜ Teimendid, T. 1960.

⁴ Põhijooni majandusliku mõtte ajaloost Eestis XIX sajandil, teinetanud L. Brutus, L. Loone, Tln. 1958.

E. Alliku ja K. Nõmme diplomitöid.¹

Nimetatud diplomitöid on kasutatud and-
mete võrdlemise eesmärgil.

¹ J. Mäkipuu, Talurahva sotsiaalne kõhistumise krooste
kõhelnõnnas XIX saj. esimesel poolel, Tartu 1961.

E. Allik, Talurahva olukord Hõlme kõhelnõnnas XIX saj.
esimesel poolel, Tartu 1961.

K. Nõmm, Talurahva kõhistumise ja olukord
Kursi kõhelnõnnas XIX saj. 1. poolel,
Tartu 1963.

I peatükk

Talurahva arv Rapla kihelkonnas

Resisjoni-lehtede andmete järgi kuulub Rapla kihelkonda kakskümmend mõisat ning Rapla pastoraat. 1782., 1811. ja 1816. a. kerraldatud resisjionides puuduvad andmed Tõlli mõisa kohta.

Ilusitav on jälgida mõisate kuulumist mõisnikele. Siit selgub, et mõisakomanikud vaheldusid väga tihti. Kaubalis - rahaliste suhete arenemisega käis kaasas mõisnike püüed aina toredamini elada, suurenes tarve raha järele. Mõisnikute kasvavaid rahakulutusi ei suutnud katta tihhilugu mõisa oma sissetulekud. Mõisnikud tegid suuri laene kaupmeestelt, rikkamailt mõisnikelt. Mõisnikud olid sunnitud mõisaid müüma, väga rentima või pantima. Mõisate sagedane müümine ja rentimine soodustas ajutiste val-

dajate röövellike majandamist, et saada kiiresti võimalikult rohkem tulu. Tõelikult tähendas see põllumajanduse tootmise langemist ja talupidajate laostumist.

Ka Rapla kihelkonnas kohtame sagedast mõisaomanike vaheldumist. Nii näiteks oli 1782.a. Keava mõisa mõisaomanikuks Gustav Wilhelm v. Staal, 1795.a. Friedrich Gustav v. Helfreich, 1811.a. Bernhard Friedrich v. Rosen, 1816.a. samuti Bernhard Friedrich v. Rosen, 1834.a. Friedrich Gottlieb v. Rosen, 1850.a. Aleksander v. Rosen ja 1858.a. Magnus v. Fersen.

Ohekotse mõisas: 1782.a. oli mõisaomanikuks Jacob Johann v. Faule, 1795.a. Johann Wulfsdorf, 1811.a. Carl Johann v. Lingen, 1816.a. Reinhold Gustawowitsch v. Klugen, 1834.a. samuti Reinhold Gustawowitsch v. Klugen, 1850.a. E. v. Friesenhausen ja 1858.a. samuti E. v. Friesenhausen.

Samasugust olukorda võib kohata ka teiste mõisate puhul.

Järgnevalt vaatleme tabelid 1, 2 ja 3, kust saame ülevaate talurahva arvu kohta üksikutes mõisates ja kihelkonnas. Tabel 1 annab ülevaate mõisate suuruse kohta abso-

Täluuraha arv Rapla kihelkonnas

Mõis	1782			1795			1811	1816			1834			1850			1858		
	M	N	K	M	N	K	M	M	N	K	M	N	K	M	N	K	M	N	K
Keava	169	177	346	189	181	370	155	160	185	345	239	272	511	260	300	560	248	288	536
Kihtna	266	262	528	310	288	598	327	346	348	694	492	490	982	459	512	971	450	496	946
Kakala	178	175	353	174	153	327	195	195	228	423	254	297	551	272	295	567	258	271	529
Ilagudi	89	69	158	96	69	165	87	93	109	202	103	125	228	115	125	240	125	123	248
Alu	237	228	465	235	244	479	282	284	282	566	334	354	688	255	415	670	362	405	767
Rapla	60	54	114	74	58	132	127	109	135	244	124	148	272	118	137	255	115	125	240
Valtu	313	281	594	339	307	646	300	306	282	588	320	319	639	330	315	645	325	347	672
Kärtu	172	162	334	207	214	421	208	218	248	466	259	244	503	258	274	532	249	263	512
Järvakandi	206	178	384	236	232	468	286	296	308	604	324	295	619	298	329	627	284	297	581
Lellapere	151	157	308	155	160	315	203	200	200	400	237	259	496	228	234	462	210	240	450
Vahakõnnu	145	165	310	130	135	265	213	196	223	419	258	289	547	255	258	513	254	263	517
Raiküla	514	501	1015	521	500	1021	593	564	528	1092	704	713	1417	625	718	1343	609	738	1347
Kuusi	226	241	467	249	264	513	261	264	293	557	306	372	678	357	395	752	364	360	724
Sikeldi	210	208	418	221	226	447	222	219	268	487	265	292	557	220	239	459	241	252	493
Kodila	233	243	476	235	254	489	219	211	216	427	227	251	478	201	220	421	216	246	462
Pühatu	50	48	98	49	56	105	44	41	41	82	58	54	112	59	58	117	64	65	129
Ridaküla	4	2	6	4	5	9	22	27	29	56	31	44	75	59	66	125	50	59	109
Õhekatu	162	170	332	184	175	359	200	212	224	436	265	263	528	272	269	541	256	272	528
Õhekotsu	98	107	205	103	112	215	130	131	131	262	161	156	317	167	181	348	162	172	334
Rapla pastoraat	8	12	20	15	9	24	9	8	9	17	7	9	16	5	8	13	6	8	14
Põlli	-	-	-	83	93	176	-	-	-	-	128	137	265	123	143	266	149	179	328
Kokku	3391	3440	6831	3809	3735	7544	4083	4080	4287	8367	5096	5383	10479	4936	5491	10427	4997	5469	10466

Talurahvaarvuu liikumine Rapla kihelkonnas

Mõis	1782	1795	1816	1834	1850	1858
Keava	1,0	1,06	0,99	1,47	1,61	1,54
Kehtna	1,0	1,13	1,31	1,85	1,83	1,79
Kakala	1,0	0,92	1,19	1,27	1,60	1,49
Kagudi	1,0	1,04	1,28	1,44	1,51	1,56
Alu	1,0	1,03	1,21	1,47	1,44	1,64
Rapla	1,0	1,15	2,13	2,38	2,23	2,10
Valtu	1,0	1,08	0,98	1,07	1,08	1,13
Härtu	1,0	1,26	1,39	1,50	1,59	1,53
Järvakandi	1,0	1,21	1,57	1,61	1,63	1,51
Lellapere	1,0	1,02	1,289	1,61	1,50	1,46
Vahakõnnu	1,0	0,85	1,35	1,76	1,65	1,66
Raikuila	1,0	1,005	1,06	1,38	1,32	1,32
Kuusiku	1,0	1,09	1,19	1,45	1,61	1,55
Sikeldi	1,0	1,06	1,16	1,33	1,09	1,17
Kodila	1,0	1,27	0,89	1,002	0,88	0,97
Pühatu	1,0	1,07	0,83	1,14	1,19	1,31
Pidaküla	1,0	1,50	9,3	12,50	20,83	18,1
Ohkatsu	1,0	1,08	1,31	1,59	1,62	1,59
Ohkotsu	1,0	1,0	1,21	1,47	1,61	1,55
Rapla pastor.	1,0	1,20	0,85	0,80	0,65	0,70
Põlli	-	1,0	-	1,49	1,51	1,86
Lõksu	1,0	1,10	1,22	1,53	1,52	1,53

Meeste ja naiste arvuline suhe kihelkonnas

Müis	1782	1795	1816	1834	1850	1858
Keava	0,95	1,04	0,86	0,80	0,86	0,86
Lehtna	1,01	1,07	0,99	1,00	0,89	0,90
Kabala	1,01	1,13	0,85	0,85	0,92	0,95
Kagudi	1,28	1,39	0,85	0,82	0,91	1,01
Alu	1,03	0,96	1,00	0,94	0,61	0,89
Rapla	1,01	1,27	0,82	0,83	0,86	0,92
Valtu	1,01	1,10	1,08	1,00	1,04	0,93
Flärtu	1,00	0,96	0,87	1,06	0,94	0,94
Järvakandi	1,01	1,01	0,96	1,09	0,90	0,95
Lellapere	0,96	0,96	1,00	0,91	0,70	0,87
Vahakõnnu	0,87	0,96	0,87	0,85	0,98	0,96
Raikuila	1,02	1,04	1,06	0,97	0,87	0,82
Kuusiku	0,93	0,94	0,90	0,82	0,90	1,01
Sikeldi	1,00	0,97	0,81	0,90	0,92	0,95
Kodila	0,95	0,92	0,97	0,90	0,91	0,87
Pühatu	1,04	0,87	1,00	1,07	1,01	0,96
Ridakuila	2,00	0,80	0,93	0,70	0,89	0,84
Chekatku	0,95	1,05	0,94	1,00	1,01	0,94
Chekotku	0,91	0,91	1,00	1,03	0,92	0,94
Rapla pastoraat	0,66	1,66	0,88	0,77	0,62	0,75
Põlli	—	0,89	—	0,93	0,86	0,83
Kosku	0,98	1,01	0,95	0,94	0,89	0,91

luhtarvudes. Tabelis on välja toodud mehed ja naised eraldi, väljaarvatud 1811. a. revisjonis, mil kirjutati üles ainult mehed.

Kui 1782. a. revisjoni andmetel on kihelkonnas ainult kolm mõisa, kus rahva arv on 500 ja üle selle, siis juba 1795. a. revisjonis on müssuguseid mõisaid juba 4, 1816. a. - 6, 1834. a. - 12, 1850. a. - 11 ja 1858. a. samuti 11. Sii näeme, et rahva arv kihelkonnas on tunduvalt kasvanud.

Talurahva arvu kasvu väljendab ka tabel 2. Rahva arvu liikumise indeks kihelkonna kohta näitab kõige selgemalt rahva arvu tõusu: 1,0, 1,10, 1,22, 1,53, 1,52 ja 1,53. 1858. a. revisjoni järgi talurahva arv kihelkonnas ei ole kasvanud, vaid on jäänud umbes samale tasemele kui 1834. a.

1858. a. revisjon korraldati sõja tulemuste selgitamiseks. Võib arvata, et 1853-56. a. teimunud Krimmi sõda mõjutas ka elanike arvu langust Rapla kihelkonnas.

Kui jälgida talurahva arvu liikumise indeksit üksikutes mõisates eraldi, siis enamuse mõisate puhul langeb see kesku kihelkonna keskmisega. Näiteks Klartu mõisas on indeksid vastavalt 1,0, 1,26, 1,39, 1,50, 1,59 ja 1,53.

Ohekatku mõisas on indeksid vastavalt 1,0, 1,08, 1,31, 1,59, 1,62, 1,59 jne.

On aga näha ka pidevat talurahva arvu kasvu, nagu Haugudi mõisas: 1,0, 1,04, 1,28, 1,44, 1,51 ja 1,56, samuti Valtu mõisas: 1,0, 1,08, 0,98 (meeste revisjon), 1,07, 1,08, 1,13.

Täielis 3 saame ülevaate sellest, kui palju tuleb mehi ühe naise kohta mõisates ja kihelkonnas. Siin äratub tähelepanu meeste arvu pidev suhteline vähenemine.

Kui 1782. a. revisjonis andmed näitavad, et meeste ja naiste arv on võrdne või mehi rohkem kaheteistkümnemes mõisas, siis 1795. a. revisjonis on miisuguseid mõisaid 10, 1816. a. revisjonis 6, 1834. a. revisjonis 7, 1850. a. revisjonis 3 ja 1858. a. revisjonis 2. Meeste arvu suhtelist vähenemist tõendavad ka andmed kihelkonnajärgses, vastavalt: 0,98, 1,01, 0,95, 0,94, 0,89 ja 0,91.

Nüüds näeme, et aastatel 1782 - 1858 elid Rapla kihelkonnas suuremateks mõisateks Raiküla (elanike arv 1015 - 1417), Valtu (elanike arv 594 - 672), Kihtra (elanike arv 528 - 982), Kõnisküla (elanike

arv 967 - 752) jt. ning väiksemates mää-
rtes Ridaküla (elanike arv 6 - 117), Pühatu
(elanike arv 158 - 248), Rapla (elanike arv
114 - 240) jt.

Rahva arvu pideva kasvü kõval
võime märgata aga meeshingede suhteliselt
pidevat vähenemise tendentsi.

Talurahva arvu Rapla kihelkonnas
saame võrrelda ka elanike arvuga liidumaa
kihelkondades. Nii näiteks on rahva arvu
liikumise indeksid Läänemaa kihelkonnas
vastavalt 1,0, 1,04, 1,08, 1,17, 1,18, 1,59;
Haljala kihelkonnas : 1,0, 1,04, 0,92, 1,09,
1,19 ja 1,25 jne. Võrre maakonnas aga 1,0
1,03, (1,01), 1,01, 1,31, 1,42, 1,47.¹ Sii näeme
samuti, et talurahva arv on pidevalt tõus-
nud.

Saame võrrelda ka meeste ja naiste
arvulist suhet. Nii näiteks on Läänemaa kihel-
konnas meeste ja naiste arvulise suhte
näitajad vastavalt IV revisjoni ajal 1,01,
V ajal 0,95, VII ajal 1,00, VIII ajal 0,98,
IX ajal 0,93 ja X ajal 0,92; Haljala

¹ J. Vahtra, Hingede revisjonide andmete kasuta-
misest ajalooallikana, EMLV Teaduste
Akadeemia Toimetised, 1964, lk. 153.

kõhelnemas vastavalt 1,0, 0,98, 0,93, 0,91, 0,90,
0,90. Firves maakonnas aga 1,01, 0,99, 0,96,
0,94, 0,93, 0,91. ¹

Nagu näha, ei ole meeste arv suh-
teline vähenemine iseloomulik mitte ainult
Rapla kihelkonnale, vaid ka teiste Eesti-
maa kubermangu kihelkondadele.

¹ J. Vahtre, Elingede revisjonide, lk. 154.

II peatükk

Talupere

Põhimassi revisjonilehtede järgi Rapla kihelkonnas moodustasid talus elunevad inimesed (81 - 87 protsenti). Taludes elunevad inimesed koosnesid feodalismi perioodil eritumelistest sotsiaalsetest rühmitustest. Talurahva sotsiaalse kihistumise selgitamiseks tuleb jälgida taluperede koosseisu.

Uue sotsiaalse põhirühma taluarengses külas moodustasid taluperemehed. Taluperemehed pidasid talusid, millede eest tuli määsala teha teepäevi ja maksta naturaalandameid. Selleaegne taluperemees pidi päev päeva kõrval suurema osa talu tööjulistest inimestest määsa tööle saatma ja ka ise sageli määsa põllul või viinakäigis töid tegetma. Talus elamasolevate tööloomade arv

ei näidanud sel ajal sugugi niivõrd talu-
peremehe jõukust ja vaesust, niivõrd seda,
kui palju rakmetega tuli talul mõisale teha.

Mõisnik andis talupojale küll maad
kasutada, kuid selleks, et kindlustada endale
vajalikku tööjõudu, lüua alus talupoja eks-
pluateerimiseks. Talu püsimine talupoja käes
polnud millegagi garanteeritud. Kui mõisnik
vajalikuks pidas, ühendas ta talumaid mõi-
sa emadega, paigutas talupojad seni üles-
harimata maale, või võttis talu ta seaiselt
pidajalt ära. Peremehe surma järel andis
mõisnik talu sellele, kellele soosis. Talu-
poja vallasvara polnud feodaali omaosli
vastu millegagi kaitsitud. Mingeid päran-
damisõigusi talupojal polnud, vaid mida
mõisnik soosis, seda ta talupojalt võttis.
Feodaalmõisniku võim ulatus ka talupoja
 perekondlikku ellu. Talupoeg võis abielluda
vaid mõisniku loal. Mõisavõimude kont-
rolli ja sunduse alla kuulus talupoja
kogu majapidamine.¹

Elilised olid siis talupoja kohustee-
sed mõisa ees?

Feodaalses maarendis etendas peassa,

¹ J. Honas, Eestimaa feodaal-pärisõiguslik
põllumajandus , lk. 48.

nagu juba varem märgitud, teorent, mis ma-
kerda jagunes kaheks : korraliseks ja abiteks.
Herraline tegu jagunes rakme- ja jalapäeva-
deks, kugjuures esimest näuti aasta läbi tea-
tar arv päevi nädalas, teist aga peami-
selt jüripäevast kuni mikklipäevani, mardipäevani või mõne teise ajani, samuti tea-
tar arv päevi nädalas.¹

chēisas käis teel sulane, peremees
tegi talus põllutööd. Kevadkülviks näuti
aga enamasti peremehe külvama. Viina-
põletamise kohustus sai eriti koormavaks
viinavalmistamise intensiivistumisega. Ena-
masti oli see peremeeste töö.²

Igal sügisel ja kevadel said pereme-
hed kohustatud parandama mäisa majan-
dushooneid, mis näudis igalt peremehelt aga
mõnest kuni paarikümne päevani. Seale
ehitustöö rakendati peremehe mõningates mäi-
sates fuid lõhkuma, kesakraave puhas-
tama, sövrahtidena, sageli mäisa jää-
keldreid tästma jne.³

¹ J. Honks, *Eestimaa feodaal-pärisõiguslik* , lk. 55.

² Sealsamas, lk. 58.

³ Sealsamas, lk. 60.

Kõikides mõisates langes talunaiatele kohustus kedrata talvel kedus mõisale lina, villa ja takku. Ketruse võrvid olid eri mõisates erinevad. Mõisa pesu pesemine, nullimine ja pleegitamine langes enamasti perenaistele ja tüdrukutele, kes selleks taludest kordamööda mõisa tulid.¹ Mõisa karjatalitajateks ehk „korralisteks“ käisid igal päeval külast naised. Ka lammaste niitmiseks nõuti perenaised taludest kordamööda mõisa.

Muudugi jäänud oma töö talupõgadel ööseks teha, sest isegi pühapäevad kulunud peremehel nädalaste tööriistade korrastamiseks ja perenaisel leivakoti valmistamiseks.²

Kale teoorjuse pidid talud mõisale tasuma veel mitmesuguseid naturaalandamisi. Mõisnikud nõudsid XVIII - XIX saj. vahetusel eesti talupõgadelt mõisaüksormisi rohkem kui $\frac{9}{10}$ ulatuses teoorjuse ja vähem kui $\frac{1}{10}$ ulatuses naturaalandamiste hool.³

¹ J. Konks, Eestimaa feodaal - pärisorjuslik, lk. 60.

² J. Kalk, Rahutused ja reformid, lk. 130.

³ Kaalsamas, lk. 132.

Eritised rahva orhavlused taluperega-
de seast olid mõishike käsülased — kuppjad,
kiltid ja aidamehed. Kuppjaks oli sageli
üks taluperemeestest, kes selle eest ise mõisa-
koormistest täiesti või osaliselt vabastatud
oli. Kuna kuppjas kogu oma perega mõisa-
tööst vaba oli, siis sai ta ka oma põlde
väga heas korras hoida, seetõttu oli ta ka
rikkam kui teised talupidajad.

Kuppjas valitses feiste üle, kiltid tüd-
rukute üle. Kõige ülem mõisasundija oli
opman.¹

Taluperemees, kes oli talul lasuvate
tööde täitmise organiseerija ja vastutaja,
omas mõishikule es teiste pärisorjade hul-
gas tähtsama ja kõrgema seisundi. Ta
oli mõishikule kuuluva maa valdaja ja
kasutaja ning samuti mõishikule kuuluv
pärisori, kuid tal oli õigus kasutada tei-
si pärisorje — oma talu teenijaid. Seega
suhetes mõishikuga oli taluperemees sama-
sugune pärisori nagu tema oma teeni-
jagi, kuid maavaldajana ja tootmisriis-
tade omanikuna oli ta neimast kõrgemal.

¹ E. Allik, Talurahva olukord Helme kihel-
konnas ^{XIX} sajandi esimesel poolel,
Diplomatoos, Tartu 1961, lk. 87

Taludes teenisid sulased ja tüdrukud, kes moodustasid suurearvulise talurahva kihi. Mõisatipu tegevate sulaste olukord oli võrreldamatult halvem peremeeste omast. Kui peremees töötas põhiliselt talupöllumel, siis sulane pidi päevade viisi töötama mõisapöllumel kuffa kipi sunni all. Väga aegasellisel tessulasel ei olnudki, sest mõisatööst vahel ajal pani peremees ta tegema talu tööd. Väga sageli ei jäänud talu üegi aega magamiseks, sest sügisesel tööperioodil tuli tal pärast tööpäeva lõppu ja heal juhul paaritunnist unakut aenda võsle rehepeksule. Talju paremaks ei kujunenud tessulaste, eriti raskapäevi tegevate tessulaste olukord ka talvel, sest siis saatis mõis nad pikkadele meriteekondadele, mis ulatusid sageli kuni Peterburi ja Kiiani. Samasugune oli ka mõisatööd tegevate tüdrukute ja alaealiste piiste - töövaimude röömutu elu.

Kogu selle kurnava töö eest said teelised ainult viletsat tasu. Kui teeline oli vallaline, siis oli peremehe ainsaks kohustuseks teda teita ja rüetada. Kui tessulane oli abielus, andis peremees talle

kasutada väikese põllutüki talumaast ja sulane elas seal eraldi, pidades ise oma veolosmi ja tehes nendega talu eest teatava hulga rakmepäevi mõisale.

Peremees pidi sulasele ja teenijale igal aastal palgavilja ja talverüüded kätte andma enne mardipäeva, särgid ja suverüüded enne jüripäeva. Peremees ei tehtinud oma „erja“ ära saata enne teenistusaasta lõppu. Ei soovitud ta teda kauem heida, tuli tal sellest sulasele või teenijale teatada neli nädalat enne aasta lõppu.¹

Tihti ei taha aga peremehed sulastele sedagi palga ausalt kätte anda. Sulaste algavast võitlusest peremeestega annavad tunnistust rida kohtuprotsesse peremeeste ja teenijate vahel, kus konfliktide põhjuseks olid sageli teidu ja palgakuüsimused, mõnikord ka kaebused ülemäärase tööga (eriti tööga pühapäeval) koormamise ja halva käitumise üle. Peremehe kohtussekaebamine oli üks sulaste võitlusvorme.²

¹ J. Kink, Eestimaa feodaal-pärisõiguslik..., lk. 159.

² Põhijooni majandusliku mõtte ajaloo..., lk. 32.

Milline oli siis talupere koosseis Rap-
la kihelkonnas? Kahjuks ei saa sellele
küsimusele täielikku vastust anda, sest
vajalikke andmeid ei ole käikes revisjoni-
lehtedes toodud.

Esimeste revisjonide, s.o. 1782. a.,
1795. a. ja 1811. a. puhul on väga hästi
ära toodud talupere koosseis. Tõlud mää-
ratis on nummerdatud ning on ka ära
toodud kekkuvõtte talupere lõpus. Nii on
tavaliselt taluperemees (Herr) esimesel ko-
hal talus, seejärel tema naine, lapsed,
lähemad sugulased - isa, ema, õed, vennad,
vanaisa, vanaema - moodustades pererahva.
Järgnevad võõrad talus - sulane, tema nai-
ne, lapsed, tüdrukud (Mägdi) ja teised,
kes on talus korteris (hat Wohnung hier) -
moodustades sularahva. Pererahva alla on
paigutatud ka kasulapsed (Aufzöglings).

Kõrulisemaks läheb aga talupere
koosseisu määramine hilisemate revisjonide
puhul, nagu 1816. a., 1834. a., 1850. a.,
kus ei ole märgitud enam inimeste sugulas-
vahekorra pererahvaga. Tõludes elavad väga
paljud erinevliised inimesed, paljudes ta-

ludes pole eraldatud peremeest ega sulast. 1858. a. revisjonilehtedest ei saanud talupere-
de kohta täielikke andmeid ühestki mõi-
rast, kuna ei ole eraldatud ei sulaseid
ega peremehi. Talupere koosseisu kohta
analüüsi saab sellestõttu teostada vaid
1782, 1795 ja 1811. a. revisjonide puhul.

1782. a. revisjoni andmetest näeme,
et Keava mõisas 36. talust kummetist-
kümnes talus ei olnud võõraid inimesi. Kõll
aga esineb selliseid juhtumeid, kus talu-
sulasteks olid sageli peremeeste pojad või
vennad. Keava mõisas esineb naisuguseid
juhtumeid seitsmes talus: Katsi talus on
peremehe naine sulane, Ktsa talus on pere-
mehe õed tüdrukud, Ilhe talus on pere-
mehe pojad sulased¹, Põnni talus on pere-
mehe pojad sulased² jne.

Sega olid talus võõraste kõrval
sulasteks ning tüdrukuteks sageli oma pere-
konnaliikmed või teised lähisugulased.

Kuigi taluperemes ekspluaatoris nende

¹ ENSV RAKA, f. 1864, sü. 1, l. 552.

² Sealamas, l. 559.

tööjõudu enda huvides, oli vennast või
pejast sulasesse suhtumine teine kui voo-
raste. Käesolevas töös on sugulasest su-
lased ja tüdrukud paigutatud pererah-
va alla.

On juhtumised, kus sulane on ali-
llunud peretütrega: 1795. a. revisjonis
Keava mõisas¹, * Järvakandi mõisas² jne.,
siis ka sel juhul on sulane arvatud pe-
rerahva alla. 1850. a. revisjonis Kuusiku
mõisas on juhtum, kus isa on sulane
ning poeg on peremees.³

Kui me sulasrahva jagame pererah-
vaga mõisas ($\frac{S}{P}$), siis saame kätte $\frac{S}{P}$ sulas-
rahva ja pererahva vahelise arvulise vahetuse,
mis 1782. a. revisjoni juhul Keava mõisas
on 0,20 : 1.

1782. a. revisjonis Kokala mõisas on
36 talu, milledest kolmeteistkümmes talus ei ole
võõraid, s. t. sulasrahvast. Kokala mõisas sulas-
rahva ja pererahva arvuline suhe on 0,16 : 1.

Valtu mõisas on 75 talu, milledest
36. talus ei ole võõraid, sulasrahva ja pererahva
arvuline suhe on 0,23 : 1. Lüheldi mõisas on
41 talu, nendest viieteistkümmes talus ei ole sulas-

1 ENSO RAKA, f. 1864, nim. 2., sü. 25, l. 243.

2 Sealsamas, l. 194.

3 Sealsamas, l. 319.

rahoast. Sulasraha ja pereraha arvuline suhe on $0,42:1$.

1782. a. revisjoni põhjal teres kihelkonnas on sulasraha ja pereraha arvuline suhe $0,38:1$.

1795. a. revisjonis on Keava mõisas juba 43 talu, nendest kuueteistkümmes talus ei ole võõraid. Sulasraha ja pereraha arvuline suhe on $0,30:1$. Kakala mõisas on 38 talu, nendest neljateistkümmes talus ei ole võõraid. Sulasraha ja pereraha vaheline arvuline suhe on $0,31:1$. Valtu mõisas on 57 talu, nendest 19. talus ei ole sulasrahoast. Sulasraha ja pereraha vaheline arvuline suhe on $0,40:1$. Sikeldi mõisas on 11 talu, nendest kümnes talus ei ole võõraid. Sulasraha ja pereraha vaheline arvuline suhe on $0,35:1$.

1795. a. revisjoni puhul teres kihelkonnas sulasraha ja pereraha vaheline arvuline suhe on $0,38:1$.

Vaatame siird samu mõisaid 1811. a. revisjoni puhul. Keava mõisas on nüüd ainult 34 talu, nendest üheteistkümmes talus ei ole võõraid. Sulasraha ja pereraha vaheline arvuline suhe on $0,31:1$. Kakala mõisas on ka talude arv vähenenud - 30-le,

Tälvpere 1782. a.

Mõis	Pererahvas			Sulasrahvas			$\frac{P}{P}$
	M	N	K	M	N	K	
Keava	120	129	249	28	24	52	0,20
Lehtna	207	203	410	48	51	99	0,24
Kabala	118	113	231	20	18	38	0,16
Haagudi	51	42	93	18	13	31	0,33
Alu	120	116	236	41	30	71	0,30
Kapla	33	31	64	13	8	21	0,32
Valtu	223	214	437	55	48	103	0,23
Härtu	100	87	187	33	33	66	0,35
Järvakandi	113	86	199	76	77	153	0,76
Lellapere	106	108	214	41	42	83	0,38
Vahakõnnu	97	103	200	45	52	97	0,48
Raikuila	309	280	589	192	202	394	0,66
Kuusiku	147	156	303	34	43	77	0,25
Sikeldi	137	123	260	47	64	111	0,42
Kodila	149	151	300	57	62	119	0,39
Pühatu	33	33	66	7	5	12	0,18
Ridaküla	4	2	6	-	-	-	-
Ohekattu	-	-	-	-	-	-	-
Ohekotsu	57	63	120	31	32	63	0,52
Kapla pastor.	4	7	11	-	-	-	-
Põlli	-	-	-	-	-	-	-
Kõrku	2128	2047	4175	786	804	1590	0,38

72%

28%

Tälvpere 1795. a.

Mõis	Pererahvas			Lularahvas			$\frac{P}{P}$
	M	N	K	M	N	K	
Leava	121	118	239	37	37	74	0,30
Kehtna	209	180	389	60	63	123	0,31
Hagudi	54	37	91	20	15	35	0,38
Alu	126	138	264	41	34	75	0,28
Rapla	43	39	82	17	10	27	0,32
Valtu	194	174	368	77	71	148	0,40
Härtu	122	132	254	36	41	77	0,30
Järvakandi	135	154	289	72	52	124	0,42
Lellapere	97	103	200	46	42	88	0,44
Vahakõnnu	88	82	170	29	31	60	0,35
Kaikuila	322	304	626	161	162	323	0,51
Kuusiku	133	161	294	39	36	75	0,25
Kakala	111	101	212	37	30	67	0,31
Sikeldi	149	148	297	55	51	106	0,35
Kodila	152	146	298	55	57	112	0,37
Pühate	32	36	68	5	12	17	0,25
Ridaküla	3	3	6	—	—	—	—
Ohekatsu	104	98	202	54	50	104	0,51
Põlli	46	56	102	23	27	50	0,49
Ohekatsu	58	65	123	40	41	81	0,65
Rapla pastor.	9	5	14	—	—	—	—
Kokku	2308	2280	4588	904	862	1766	0,38

72%

28%

Tälapere 1811. a.

Mõis	Lirerahwas	Sulasrahwas	$\frac{S}{P}$
	M	M	
Leava	109	34	0,31
Lihtna	216	57	0,26
Kakala	107	64	0,59
Ilagudi	52	10	0,19
Alu	188	61	0,32
Rapla	—	—	—
Kaltu	171	57	0,33
Flärtu	133	62	0,46
Järvakandi	212	53	0,25
Vahakõnnu	157	42	0,26
Lellapere	159	33	0,20
Kaikuila	382	128	0,33
Kuusiku	147	68	0,46
Sikeldi	145	65	0,44
Kodila	—	—	—
Pühatu	23	10	0,43
Ridaküla	11	7	0,63
Ohkasku	103	47	0,45
Ohkotsu	84	42	0,50
Rapla pastor.	1	6	6,00
Põlli	—	—	—
Kokku	2400	846	0,35
	73 %		27 %

kuusjüures neljas talus ei ole võõraid. Sulasrahva ja pererahva vaheline arvuline suhe on $0,59:1$. Valtu mõisas on 38 talu, nendest kaheistkümmes talus ei ole võõraid. Sulasrahva ja pererahva vaheline arvuline suhe on $0,33:1$. Iikeldi mõisas on talude arv jäänud endiseks - 41, nendest üheteistkümmes talus ei ole võõraid. Sulasrahva ja pererahva vaheline arvuline suhe on $0,44:1$.

1811. a. reisirajonis toores kihelkonnas sulasrahva ja pererahva vaheline arvuline suhe on $0,35:1$.

Kui sulasrahva ja pererahva vaheline arvuline suhe kõigub üksikute mõisate puhul $0,16$ -st - $6,00$ -ni (Rapla kirikumõis 1811. a.), siis kihelkonna ulatuses ühtlustub see suhe vastavalt $0,38$, $0,38$, $0,35$ (tabelid 4, 5, 6). Protsentuaalselt moodustab pererahvas 72-73 protsenti ning sulasrahvas 27-28 protsenti taluelanike üldarvust.

Kui võrrelda Rapla kihelkonna andmeid selles osas andmetega Kuusi kihelkonnas, siis näeme, et olukord on otse vastupidine. Nii on 1816. a. reisirajonis Kuusimäe mõisas

pererahvast 448 inimest, sularahvast aga 481 inimest.¹ Samas reisirjonis Härjanurme mõisas 352 pererahvalühtne kõrval on 341 sularahvalüht.² Süt näeme, et Lääne- ja Kesk-Eestimaa kubermangu mõisates on sularahva arv taludes tunduvalt suurem Eestimaa kubermangu mõisate sularahva arvust.

XVIII ja XIX sajandi vahetusel eesti külali väga iseloomulikuks sotsiaalseks kujuks oli nr. kasulaps ehk kasvandik (huftöng). Ajades majanduslikult laastunud peremehe talust välja, pani mõis tema lapsed sageli larali teistesse taludesse kasulasteks. Ka külakegukond hooldises pruukjäänud, või selliste laste eest, keda nende vanemad ei jõudnud teita, ja pani nad taludesse kasulasteks. Täisealiseks saades muutus selline kasulaps teda üleskasvatatud taluperemehe sulaseks või tüdrukuks.³ 1795. a. reisirjonis on Ikseldi mõisas kasulaps tüdrukus,³ samas mõisas on kasulaps sulaseks⁴ jne.

¹ K. Nõmm, Talurahva kihistumine ja olukord Kursi kihelkonnas XIX saj. ..., lk. 30.

² Sealsamas, lk. 58.

³ ERIV DAKA, f. 1864, nim. 2, sü. 25, l. 711.

⁴ Sealsamas, lk. 722.

Kasulaste arv

Tabel 7

	1782			1795			1811	1816			1834			1850			1858		
	P	T	K	P	T	K	P	P	T	K	P	T	K	P	T	K	P	T	K
Mõis	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Keava	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Kehtna	-	-	-	7	7	14	22	25	-	25	20	-	20	-	-	-	-	-	-
Kabala	1	2	3	4	2	6	15	16	-	16	-	1	1	-	-	-	-	-	-
Hagudi	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Alu	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	1	-	1	-	-	-	-	-	-
Rapla	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Valtu	-	-	-	-	-	-	18	5	-	5	3	2	5	2	-	2	-	-	-
Stärtu	-	-	-	-	-	-	15	10	-	10	4	2	6	-	-	-	-	-	-
Järvakandi	5	1	6	-	2	2	13	17	7	24	18	3	21	4	2	6	-	-	-
Lellapere	1	5	6	-	1	1	16	15	5	20	5	3	8	-	-	-	-	-	-
Vahakõnnu	6	15	21	1	4	5	8	5	7	12	2	1	3	-	-	-	-	-	-
Raikuila	-	-	-	-	-	-	8	17	5	22	11	6	17	-	-	-	-	-	-
Kuusiku	3	-	3	1	-	1	7	8	2	10	6	-	6	-	-	-	-	-	-
Pikeldi	4	3	7	7	3	10	11	14	3	17	2	-	2	-	-	-	-	-	-
Kodila	10	6	16	4	1	5	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Pühatu	-	-	-	-	-	-	-	2	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Ridaküla	-	-	-	-	-	-	-	-	2	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Ohekatsu	-	-	-	1	2	3	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Ohekotu	3	-	3	3	-	3	-	1	1	2	2	-	2	-	-	-	-	-	-
Rapla pastoraat	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Õlli	-	-	-	-	4	4	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Kekku	33	32	65	28	26	54	135	135	32	167	74	18	92	6	2	8	-	-	-

Kasulaste arv protsentides

	1782	1795	1811	1816	1834	1850
	%	%	%	%	%	%
Mõis	-	-	-	-	-	-
Keava	-	-	-	-	-	-
Kehtna	-	2,73	8,0	4,4	2,08	-
Kakala	1,11	2,15	8,7	4,0	0,19	-
Kaguudi	-	-	-	-	-	-
Alu	-	-	0,40	-	0,17	-
Rapla	-	-	-	-	-	-
Väitu	-	-	7,8	1,18	0,96	0,32
Härte	-	-	7,6	2,40	1,38	-
Järwakandi	1,70	0,48	4,9	4,24	3,69	1,08
Lellapere	2,0	0,34	8,3	5,22	1,81	-
Vahakõnnu	7,0	2,17	4,02	3,10	0,57	-
Raikuila	-	-	1,56	2,27	2,54	-
Kuusiku	0,78	0,27	3,25	2,20	1,06	-
Pikeldi	1,88	2,48	5,23	3,82	0,46	-
Kodila	3,81	1,21	-	-	-	-
Lühatu	-	-	-	3,07	-	-
Ridaküla	-	-	-	1,65	-	-
Ohkataru	-	0,98	0,66	-	-	-
Ohkotsu	1,63	1,47	-	0,81	0,76	-
Rapla pastor.	-	-	-	-	-	-
Lõlki	-	2,63	-	-	-	-
Kokku	2,53	1,51	4,72	3,12	1,29	0,68

Kasulapsel olid talus aga siiski suuremad õigused kui võõral inimesel, sellel kaalutusel on antud tees kasulapsed arestartud pererahva alla.

Tundub, et paljudes mõisates reisirajastajad ei ole märkinud kasulapsi, nagu Keava, Hagudi, Ala, Kapla jt. mõisates. Raikuila suures mõisas ei ole 1782. ja 1795. a. reisirajades ühtegi kasulast.

Arvukalt esineb kasulapsi 1811. a. reisirajamis. Kasulaste arv oleks olnud palju suurem, kuid reisirajamis on ära toodud vaid mas-
hinged.

Täielites 7 ja 8 on toodud andmed kasulaste absoluutarvude ja protsendi kohta, kusjuures protsent on võetud talupere üldarvust mõisas. 1811. a. moodustavad kasulapsed kõhukennas ligikaudu 5 protsenti (4,72), s.o. küllaltki suur näitaja.

Nagu arvad, nii määrati ka sugulasteta vanad, vased ja võgased kogukonna poolt taludesse, kusjuures nad teatud ajavahemiku järel pidid ühest talust teise minema. Sellisel kodapoolisel "tulisamuti" püüda end kuidagi pererahvale

kasulikuks teha. Kui ta enam tööd ei jõudnud teha, siis oli vähemalt koduhooldajaks ning õpetas lapsi.

Nüü oli 1782. a. Keava mõisas Kon-
si talus Maadli (ein altes Wierb) 61. aasta-
ne ¹, Hagudis Harry ², Kai ³ jne.

1782. a., 1795. a. ja 1811. a. reisirajuni and-
mete põhjal võime järeldada, et talupere-
kesknes mitmetest sotsiaalsest rühmitus-
test — talupere meestest ja tema sugulastest,
sulastest ja tüdrukutest, kasulastest ning
kedapoolsetest. Kui nüüd jälgida pere-
rahva, s. o. maaga varustatud taluinimes-
te ja sulasrahva, s. o. maata taluinimes-
te arvulist vahet, siis näeme, et
Kaplal kõhukennas antud ajavahemikul
mööduksid maaga varustatud taluini-
mused enamuse (72-73%). Kuuld nüü
maaga kui ka maata talurahvarühmad
olid mõisa suhtes kõik juriidiliselt ühesu-
gused õigusteta pärisvõrised tülsomad.

¹ ENSV RAKA, f. 1864, sü. 1, l. 556.

² Sealsamas, l. 590.

³ Sealsamas, l. 591.

Taluinimeste arv kihelkonnas

	1782			1795			1811	1816			1834			1850			1858		
	M	N	K	M	N	K	M	M	N	K	M	N	K	M	N	K	M	N	K
Mõis																			
Keava	148	153	301	158	155	313	143	132	152	284	180	201	381	252	294	546	236	281	517
Kihtna	255	254	509	269	243	512	273	287	278	565	476	484	960	438	490	928	433	474	907
Kokala	138	131	269	148	131	279	171	187	205	392	243	281	524	268	294	562	251	269	520
Hagudi	69	55	124	74	52	126	62	66	80	146	81	103	184	95	96	191	74	67	141
Alu	161	146	307	167	172	339	249	238	228	466	277	280	557	225	374	599	357	398	755
Rapla	46	39	85	60	49	109	127	34	38	72	119	142	261	118	137	255	115	125	240
Valtu	278	262	540	271	245	516	228	216	207	423	254	263	517	267	257	524	292	320	612
Härtu	133	120	253	158	173	331	195	195	221	416	226	208	434	245	248	493	239	251	490
Järvakandi	189	163	352	207	206	413	265	283	283	566	304	265	569	283	309	592	268	284	552
Lellapere	147	150	297	143	145	288	192	194	189	383	213	228	441	219	229	448	210	240	450
Vahakõnnu	142	155	297	117	113	230	199	189	198	387	247	273	520	254	257	511	254	263	517
Raikuila	501	482	983	483	466	949	510	503	464	967	663	669	1332	600	683	1283	581	713	1294
Kuusiku	181	199	380	172	197	369	215	219	235	454	256	305	561	267	295	562	245	286	561
Pikeldi	184	187	371	204	199	403	210	203	241	444	209	222	431	155	183	338	188	206	394
Kodila	206	213	419	207	203	410	200	203	211	414	225	245	470	184	206	390	193	225	418
Pühatu	40	38	78	37	48	85	33	32	33	65	48	40	88	47	47	94	54	52	106
Kidaküla	4	2	6	3	3	6	18	18	25	43	14	25	39	55	62	117	42	52	94
Oketatu	127	112	239	158	148	306	150	154	161	315	205	202	407	218	210	428	206	219	425
Okotatu	88	95	183	98	106	204	126	121	123	244	130	133	263	125	143	268	113	133	246
Rapla pastor.	4	7	11	9	5	14	7	7	5	12	3	3	6	1	1	2	2	1	3
Põlli	-	-	-	69	83	152	-	-	-	-	124	134	258	117	134	251	140	166	306
Kokke	3041	2963	6004	3212	3142	6354	3573	3481	3577	7058	4497	4706	9203	4433	4949	9382	4523	5025	9548

Taluinimeste arvuline liikumine kihelkonnas

<i>Mõis</i>	<i>1782</i>	<i>1795</i>	<i>1816</i>	<i>1834</i>	<i>1850</i>	<i>1858</i>
<i>Keava</i>	<i>1,0</i>	<i>1,03</i>	<i>0,94</i>	<i>1,26</i>	<i>1,48</i>	<i>1,71</i>
<i>Kehtna</i>	<i>1,0</i>	<i>1,005</i>	<i>1,11</i>	<i>1,88</i>	<i>1,82</i>	<i>1,78</i>
<i>Kabala</i>	<i>1,0</i>	<i>1,03</i>	<i>1,45</i>	<i>1,94</i>	<i>2,08</i>	<i>1,93</i>
<i>Haagudi</i>	<i>1,0</i>	<i>1,01</i>	<i>1,17</i>	<i>1,48</i>	<i>1,54</i>	<i>1,13</i>
<i>Alu</i>	<i>1,0</i>	<i>1,10</i>	<i>1,51</i>	<i>1,81</i>	<i>1,95</i>	<i>2,45</i>
<i>Rapla</i>	<i>1,0</i>	<i>1,28</i>	<i>0,84</i>	<i>3,07</i>	<i>3,00</i>	<i>2,82</i>
<i>Valtu</i>	<i>1,0</i>	<i>1,14</i>	<i>0,78</i>	<i>0,95</i>	<i>0,97</i>	<i>1,13</i>
<i>Härtu</i>	<i>1,0</i>	<i>1,30</i>	<i>1,64</i>	<i>1,71</i>	<i>1,94</i>	<i>1,93</i>
<i>Järvakandi</i>	<i>1,0</i>	<i>1,17</i>	<i>1,60</i>	<i>1,61</i>	<i>1,68</i>	<i>1,56</i>
<i>Lellapere</i>	<i>1,0</i>	<i>0,96</i>	<i>1,28</i>	<i>1,47</i>	<i>1,50</i>	<i>1,51</i>
<i>Vahakõnnu</i>	<i>1,0</i>	<i>0,77</i>	<i>1,30</i>	<i>1,75</i>	<i>1,72</i>	<i>1,74</i>
<i>Raikküla</i>	<i>1,0</i>	<i>0,96</i>	<i>0,98</i>	<i>1,35</i>	<i>1,30</i>	<i>1,31</i>
<i>Kuusiku</i>	<i>1,0</i>	<i>0,97</i>	<i>1,19</i>	<i>1,47</i>	<i>1,47</i>	<i>1,47</i>
<i>Siveldi</i>	<i>1,0</i>	<i>1,35</i>	<i>1,19</i>	<i>1,16</i>	<i>0,91</i>	<i>1,16</i>
<i>Kodola</i>	<i>1,0</i>	<i>0,97</i>	<i>0,98</i>	<i>1,12</i>	<i>0,93</i>	<i>0,99</i>
<i>Lühatu</i>	<i>1,0</i>	<i>1,08</i>	<i>0,83</i>	<i>1,12</i>	<i>1,20</i>	<i>1,38</i>
<i>Kidaküla</i>	<i>1,0</i>	<i>1,0</i>	<i>7,16</i>	<i>6,50</i>	<i>1,25</i>	<i>1,56</i>
<i>Chekatku</i>	<i>1,0</i>	<i>1,28</i>	<i>1,31</i>	<i>1,70</i>	<i>1,79</i>	<i>1,77</i>
<i>Chekotsu</i>	<i>1,0</i>	<i>1,11</i>	<i>1,33</i>	<i>1,43</i>	<i>1,46</i>	<i>1,34</i>
<i>Rapla pastoraat</i>	<i>1,0</i>	<i>1,27</i>	<i>1,09</i>	<i>0,54</i>	<i>0,18</i>	<i>0,27</i>
<i>Tõlli</i>	<i>-</i>	<i>1,0</i>	<i>-</i>	<i>1,69</i>	<i>1,65</i>	<i>2,01</i>
<i>Keskse</i>	<i>1,0</i>	<i>1,05</i>	<i>1,17</i>	<i>1,53</i>	<i>1,56</i>	<i>1,59</i>

Talunimista arv prosentides

<i>Alüis</i>	1782	1795	1811	1816	1834	1850	1858
<i>Keava</i>	87	84,5	92	82	74	97,5	94,5
<i>Kehtna</i>	96,4	85,6	83	81	97,7	95,5	96
<i>Kakala</i>	76,2	85,3	87	92	95	99	98
<i>Kagudi</i>	78,4	76	71	72	81	79,5	57
<i>Alu</i>	66	70,7	88	82	81	89	98,6
<i>Rapla</i>	75	80	100	30	96	100	100
<i>Valtu</i>	91	70	76	72	80	81	91
<i>Flärtu</i>	75	78	93,8	89	86	93	96
<i>Järvakandi</i>	91,4	88	93	93	92	94	95
<i>Lellafere</i>	96	91	94	96	89	97	100
<i>Nahakõnnu</i>	96	87	93,4	92,3	95	99,8	100
<i>Raiküla</i>	96,8	93	86	88	94	96	96
<i>Kuusiku</i>	81	72	82	82	82	74,7	77
<i>Iseldi</i>	89	90	94,5	91	77	74	80
<i>Kodola</i>	88	84	91,4	96	98	92,6	90
<i>Lühatu</i>	79	81	75	79	79	80	82
<i>Ridaküla</i>	100	66,6	81,8	77	52	93	86
<i>Ohkaku</i>	72	85	75	72	77	79	80
<i>Ohkotsu</i>	89	95	97	93	82	77	73
<i>Rapla pastoraat</i>	55	58	77	71	37,5	15,4	21,5
<i>Põlli</i>	-	86	-	-	97	94	93
<i>Kekku</i>	81	84,2	86	84	85,8	86	87

Meeste ja naiste suhe talunimeste hulgas

<i>Mõis</i>	<i>1782</i>	<i>1795</i>	<i>1816</i>	<i>1834</i>	<i>1850</i>	<i>1858</i>
<i>Keava</i>	<i>0,90</i>	<i>1,01</i>	<i>0,86</i>	<i>0,89</i>	<i>0,86</i>	<i>0,83</i>
<i>Kehtna</i>	<i>1,003</i>	<i>1,10</i>	<i>1,03</i>	<i>0,98</i>	<i>0,95</i>	<i>0,91</i>
<i>Kabala</i>	<i>1,05</i>	<i>1,12</i>	<i>0,91</i>	<i>0,86</i>	<i>0,91</i>	<i>0,93</i>
<i>Kagudi</i>	<i>1,25</i>	<i>1,42</i>	<i>0,82</i>	<i>0,78</i>	<i>0,98</i>	<i>1,10</i>
<i>Alu</i>	<i>1,10</i>	<i>0,97</i>	<i>1,04</i>	<i>0,98</i>	<i>0,60</i>	<i>0,89</i>
<i>Rapla</i>	<i>1,19</i>	<i>1,22</i>	<i>0,89</i>	<i>0,83</i>	<i>0,86</i>	<i>0,92</i>
<i>Valtu</i>	<i>1,06</i>	<i>1,10</i>	<i>1,04</i>	<i>0,96</i>	<i>1,03</i>	<i>0,91</i>
<i>Härte</i>	<i>1,10</i>	<i>0,91</i>	<i>0,88</i>	<i>1,08</i>	<i>0,98</i>	<i>0,95</i>
<i>Järvakandi</i>	<i>1,15</i>	<i>1,004</i>	<i>1,00</i>	<i>1,15</i>	<i>0,91</i>	<i>0,94</i>
<i>Lellapere</i>	<i>0,98</i>	<i>0,91</i>	<i>1,02</i>	<i>0,93</i>	<i>0,95</i>	<i>0,80</i>
<i>Vahakõnnu</i>	<i>0,91</i>	<i>1,03</i>	<i>0,95</i>	<i>0,90</i>	<i>0,98</i>	<i>0,96</i>
<i>Raikuila</i>	<i>1,03</i>	<i>1,03</i>	<i>1,08</i>	<i>0,99</i>	<i>0,88</i>	<i>0,81</i>
<i>Kuusiku</i>	<i>0,90</i>	<i>0,87</i>	<i>0,93</i>	<i>0,85</i>	<i>0,90</i>	<i>0,96</i>
<i>Sikeldi</i>	<i>0,93</i>	<i>1,02</i>	<i>0,84</i>	<i>0,94</i>	<i>0,84</i>	<i>0,91</i>
<i>Kodila</i>	<i>0,96</i>	<i>1,009</i>	<i>0,96</i>	<i>0,91</i>	<i>0,89</i>	<i>0,85</i>
<i>Lühatu</i>	<i>1,05</i>	<i>0,77</i>	<i>0,97</i>	<i>1,20</i>	<i>1,00</i>	<i>1,03</i>
<i>Ridaküla</i>	<i>2,00</i>	<i>1,00</i>	<i>0,72</i>	<i>0,56</i>	<i>0,88</i>	<i>0,80</i>
<i>Ohekattu</i>	<i>1,13</i>	<i>1,07</i>	<i>0,95</i>	<i>1,01</i>	<i>1,03</i>	<i>0,93</i>
<i>Oheotse</i>	<i>0,92</i>	<i>0,92</i>	<i>0,98</i>	<i>0,97</i>	<i>0,86</i>	<i>0,84</i>
<i>Rapla pastor.</i>	<i>0,57</i>	<i>1,80</i>	<i>1,40</i>	<i>1,00</i>	<i>1,00</i>	<i>2,00</i>
<i>Lõlli</i>	<i>-</i>	<i>0,83</i>	<i>-</i>	<i>0,92</i>	<i>0,87</i>	<i>0,84</i>
<i>Kokku</i>	<i>1,02</i>	<i>1,02</i>	<i>0,97</i>	<i>0,95</i>	<i>0,89</i>	<i>0,90</i>

III peatükk

Vabadikud

Üheks sotsiaalseks põhirühmaks tolleaegses Eesti külas olid pöpsid e. vabadikud. Osalt oli nende eksisteerimine tingitud teoorjuslike majandussüsteemi enda iseloomust. Talusid rõhuv määra tekoorem põlnud aasta jooksul ühesugune. Kui talvel tuli Lõhja - Eesti kuuapäevatalul määra saata ainult üks teoline, siis suvel viljakoristuse ajal pidi määra saatma 4-5 tööinimest. Sellepärast olid taluperemehed huvitatud, et talu ääremaal elaksid inimesed, keda nad ragesulaseid ei peaks aasta läbi ülalpidama, kuid keda nad kõrkiirete põllutööde ajal tööle palgata saaksid. Süt järeldus, et vabadikukohti rajasid osaliselt talud.

Talu ääremaal asuvas saunas elava pöpsi majanduslik sõltuvus peremehest suurenes veel selle tagajärjel, et ta pidi peremehelt

laenuka tööloomi ja põllutööriistu oma väikese põllulapikese või ariamaa ülesharimiseks, temalt paluma õlgi katuse parandamiseks jne.¹

Liinid vabadikotalud tekkisid sel ajal, et talupojad harisid mätta ääremaa del, tavaliselt metsades, üles uudismaid. Vabadikuks olid sises talumaade mättaastamisega summitud rajama ka mättaõnneid ise, asustades mätta ääremaa del talupoegi, kellelt nad maad olid ära võtnud. Mättaamaal asuvad vabadikkeid tegid mättaale tavaliselt kaks rakmepäeva nädalas ja suviste põllutööde ajal sageli veel üks kuni kaks jala-päeva nädalas. Vabadike naised rakendas mätta pesupesemisel, ära- ja petrustöidel. Nja jaoksul langesid vabadikotalude kategooriasse kõik need talud, mis olid nüüd värd väccunud, et ei suutnud teha mättaale rohkem töötöid, kui kaks rakmepäeva nädalas.²

Väikestes papsisaunades elavate vabadikkude majapidamised olid aga tavaliselt nüüd väikesed (sageli polnud neil rakmeloomi), et mätta vabadikelt rakmetegude järjekind-

¹ J. Kahu, Rahutused ja reformid, lk. 118.

² E. N. V. ajalugu, I kd., lk. 500.

lalt ei saanudki näuda. Mõis sai pidevalt kasutada aga ainult seda tööjõudu, kes tuli kohale oma tööloomade ja -riistadega. Sellist tööjõudu võisid talu anda ainult talud. Töörjused mõis ei saanud nii ära kasutada nagu külas leiduvat tööjõudu - peamiselt vabadikke.

XVIII sajandi lõpus hakkasid balti mõisnikud üha rohkem pead murdma probleemile, kuidas vanade töörjused suhte püsima jäädes siiski senisest suuremal määral enda huvides ära kasutada ka põrse tööjõudu.¹ Vabadikke sunniti mõisas tööle käima, mitte omakasul pärast vaid et ära heida nende raiskumisest laiskuse tõttu.²

Üha põhilise elatuse hakkasid vabadikud mitte oma väikeselt maalafikeselt, vaid peremeeste juures või mõisas päevatööl käies.

Vabadikud, need olid suurem osa päevi aastast võltsuses vaevlevad perekonnad, kes suvi läbi end juurtest ja metsarohkusest teitsid, mõtlematagi leeva peale.

¹ J. Lohk, Rahutused ja reformid..., lk. 73.

² Healsamas, lk. 74.

Sügisel teenisid nad taluperemeste juures viljalõikusega mõned mõõdukud viija, mille-
ga tulid mõni aeg läbi, vaevalt aga eli-
talv alanud, kui ka nende väikene taga-
vara läbi sai, siis hakkusid nad sageli
oma elukohtadest, läksid linnadesse,
võõrastesse küladesse, rändasid mööda
maanteed ja püüdsid end teistele in-
imestele keermaks alles armuandide pa-
lumise ja kerjamisega kuidagi elu
hoida.¹

Vakadikse kui talurahva ühe olulisema
kihi kohta on revisjonilehtede andmed ül-
diselt eakindlamad. Seljudest mäisates ei ole
sageli ühtegi vakadikku, nagu 1782. a. revisjonis
puuduvad vakadikud Kehtna, Valtu, Järva-
kandi, Lellapere, Vahakõnnu, Raiküla mäisa-
tes. 1795. a. revisjonis on aga Kehtna mäisas juba
56 vakadikku, Valtus 82, Raikülas 92 jne.
Võib arvata, et revisjonide koostajad pole lihtsalt
vakadikke talupõsegadest mõnes mäisas eraldanud.
Esineb ka juhtumeid, kus üksiktalud ja va-
kadikud (Streugesinde und Lepstreiker) on
kantud ühise pealkirja alla, mistõttu va-

¹ J. Kalk, Rahutused ja reformid, ..., lk. 119.

ladikke eraldada ei saa, näiteks 1834. a. revisjonis Kodila mõisas¹, samuti juhtum 1850. a. revisjonis jällegi Kodilas.²

Kuigi on teada, et vabadike arv eesti külas XVIII sajandi lõpul XIX sajandi esimesel poolel pidevalt suurenes ei kajasta seda aga revisjonilehtede andmed Rapla kihelkonnas. 1850. ja 1858. a. revisjonide puhul vabadike arv järsult langeb. See asjaolu on tingitud revisjonilehtede ebatäpsest koostamisest viimaste revisjonide puhul.

Neid asjaolusid arvestades tuleb revisjonilehtede andmeid vabadike osas kasutada ettevaatlikumalt.

Järgnevalt vaatlemegi vabadike arvu kihelkonnas.

1782. a. revisjonis Kabala mõisas on 36. talust kaheksas talus vabadikukoht. Mõisa poolt rajatud vabadikukohti on aga 12.

Alu mõisas samas revisjonis ei kohta ühtegi talu poolt rajatud vabadikukohta, küll on aga neid arvukalt rajatud mõisa poolt — kokku 34 talu, kusjuures mitmes vabadikutalus erinevad ka tüdrukud (Mägde).³

¹ ENSV RAKA, f. 1864, nim. A₁, si. 92, l. 395.

² ENSV RAKA, f. 1864, nim. 2, sü. 60, l. 384.

³ ENSV RAKA, f. 1864, nim. A₁, sü. 1, l. 598.

Vakadike arv kihelkonnas

1858

	1782			1795			1811	1816			1834			1850			1858		
	M	N	K	M	N	K	M	M	N	K	M	N	K	M	N	K	M	N	K
Mõis																			
Keava	4	5	9	14	8	22	-	13	25	38	55	67	122	-	-	-	-	-	-
Kihtna	-	-	-	26	30	56	39	38	56	94	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Kakala	32	38	70	15	13	28	11	1	16	17	8	10	18	-	-	-	-	-	-
Hagudi	2	2	4	4	4	8	12	11	13	24	3	3	6	-	-	-	29	32	61
Alu	58	69	127	56	64	120	20	37	46	83	52	65	117	28	35	63	3	1	4
Rapla	14	15	29	14	9	23	-	75	97	172	5	6	11	-	-	-	-	-	-
Valtu	-	-	-	38	44	82	28	46	44	90	42	44	86	49	46	95	11	11	22
Kärtu	33	34	67	40	34	74	13	23	27	50	33	36	69	13	26	39	10	12	22
Järvakandi	-	-	-	14	17	31	3	6	17	23	10	21	31	2	-	2	-	-	-
Lellepere	-	-	-	8	8	16	5	-	8	8	21	26	47	9	4	13	-	-	-
Vahakõnnu	-	-	-	7	14	21	11	5	22	27	9	14	23	1	1	2	-	-	-
Raikuila	-	-	-	24	18	42	61	54	54	108	10	19	29	-	-	-	-	-	-
Kuusiku	20	24	44	47	45	92	11	10	31	41	27	40	67	28	39	67	12	11	23
Sikeldi	12	13	25	9	12	21	1	1	11	12	45	61	106	20	16	36	-	-	-
Kodila	1	2	3	1	3	4	10	4	2	6	-	-	-	-	-	-	3	3	6
Pühate	3	2	5	6	5	11	1	1	2	3	4	8	12	6	4	10	3	3	6
Ridaküla	-	-	-	-	-	-	-	2	2	4	6	9	15	-	-	-	-	-	-
Ohkatsu	23	46	69	9	11	20	25	21	40	61	18	29	47	17	23	40	18	22	40
Ohkotsu	6	7	13	3	5	8	-	-	-	-	24	19	43	25	30	55	17	19	36
Rapla pastoraat	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Pelli	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Kokku	208	257	465	335	344	679	251	348	513	861	372	477	849	198	224	422	166	114	220

Vabadike arvuline liikumine kohelkonnas

Mõis	1782	1795	1816	1834	1850	1858
Keava	1,0	2,44	4,22	13,55	-	-
Kehtna	-	1,0	1,67	-	-	-
Kakala	1,0	0,40	0,24	0,25	-	-
Haagudi	1,0	2,0	6,0	1,50	-	15,25
Alu	1,0	0,94	0,65	0,92	0,49	0,03
Rapla	1,0	0,79	5,93	0,37	-	-
Valtu	-	1,0	1,09	1,04	1,15	0,26
Flärtu	1,0	1,10	0,74	1,03	0,58	0,32
Järvakandi	-	1,0	0,74	1,0	0,06	-
Lellapere	-	1,0	0,50	2,93	0,81	-
Vahakõnnu	-	1,0	1,28	1,09	0,09	-
Raikküla	-	1,0	2,57	0,69	-	-
Kuusiku	1,0	2,09	0,93	1,52	1,52	0,52
Pikeldi	1,0	0,84	0,48	1,24	1,44	-
Kordla	1,0	1,33	2,0	-	-	2,0
Pühatu	1,0	2,20	0,60	2,40	2,0	1,20
Ridaküla	-	-	1,0	3,75	-	-
Ohkatsu	1,0	0,29	0,88	0,77	0,57	0,57
Ohkatsu	1,0	0,61	-	3,30	4,23	2,76
Rapla pasteraat	-	-	-	-	-	-
Lõli	-	-	-	-	-	-
Kekku	1,0	1,46	1,85	1,82	0,90	0,47

Mõis	1782	1795	1811	1816	1834	1850	1858
Keava	2,5	6	-	11	24	-	-
Kehtna	-	9	12	13,5	-	-	-
Kakala	20	8,5	5,6	4	3,2	-	-
Kaguudi	2,5	4,8	13,7	12	3	-	24,5
Alu	27	25	7	14,6	17	9	0,52
Rapla	25	20	-	70	4	-	-
Valtu	-	12	9,3	15	13	15	3
Hermet	20	17	6,2	11	14	4	4
Järwakandi	-	6	1	4	5	0,3	-
Lellopere	-	5	2,4	2,0	9	2,8	-
Vahakõnnu	-	8	5,1	6,4	4	0,2	-
Kaiküla	-	4	10	10	2	-	-
Kuusiku	9,4	18	4,2	7,3	10	8,9	3
Pikeldi	6	4,6	0,4	2,4	19	8	-
Kodila	0,63	1	4,5	1,4	-	-	1
Lühatu	5	10,4	2,2	3,6	10,5	9	5
Ridaküla	-	-	-	7,1	20	-	-
Ohekatsu	21	5	12,5	14	9	8	8
Ohekotsu	6	3,6	-	-	13,5	15,7	11
Rapla pastor.	-	-	-	-	-	-	-
Põlli	-	-	-	-	-	-	-
Kekku	12,6	9	7	10,6	9,7	7	5

Meeste ja naiste arvuline suhe vabaduse hulgas

Mõis	1782	1795	1816	1834	1850	1858
Keava	0,80	1,75	0,52	0,82	-	-
Kehtna	-	0,86	0,67	-	-	-
Kakala	0,84	1,01	0,06	0,80	-	-
Kagudi	1,00	1,00	0,84	1,00	-	0,90
Alu	0,84	0,87	0,80	0,80	0,80	3,00
Rapla	0,93	1,55	0,77	0,83	-	-
Valtu	-	0,86	1,04	0,95	1,06	1,00
Leäntu	0,97	1,17	0,85	0,91	0,50	0,83
Järwakandi	-	0,82	0,35	0,47	-	-
Lillapere	-	1,00	-	0,80	2,25	-
Vahakõnnu	-	0,50	0,22	0,64	1,00	-
Raikuila	-	1,33	1,00	0,52	-	-
Kuusiku	0,83	1,04	0,32	0,60	0,71	1,09
Likeldi	0,92	0,75	0,09	0,73	1,25	-
Kedola	0,50	0,33	2,00	-	-	1,0
Pühaku	1,50	1,02	0,50	0,50	1,50	1,0
Ridaküla	-	-	1,00	0,66	-	-
Ohematu	0,50	0,81	0,52	0,62	0,73	0,81
Ohematu	0,85	0,60	-	1,26	0,83	0,89
Rapla pastoraat	-	-	-	-	-	-
Põlli	-	-	-	-	-	-
Kekku	0,80	0,97	0,67	0,77	0,88	0,92

1795. a. revisjonis on Kallala mõisas 37. talust ainult viies talus vabadikud, kaheksa vabadikutalu on aga rajatud mõisa poolt. Vabadikutalude arv on vähenenud 20. talult 13. talule. Alu mõisas on selles revisjonis jäänud 28 vabadiku kohta (enne 34).

Täpsema ülevaate vabadike arvu kohta Kallala kihelkonnas antud ajavahemikul saame tabelitest 13, 14, 15 ja 16.

Tabelis 13 on ära toodud vabadike absoluutne arv mõisates ja kihelkonnas revisjonide kaupa, kusjuures mehed ja naised on märgitud eraldi.

Tabelis 14 on andmed vabadike arvulise liikumise kohta mõisates ja kihelkonnas. Mõisates on vabadike arvu liikumise indeks üsna kõikumine, näiteks Lagudi mõisas: 1,0, 2,0, 6,0, 1,50, - ja 15,25. Kuusikul: 1,0, 2,09, 0,93, 1,52, 1,52, 0,52 jne.

Kihelkonna ulatuses on vabadike arvulise liikumise indeks vastavalt IV revisjoni ajal 1,0, V ajal 1,46, VII ajal 1,85, VIII ajal 1,82, IX ajal 0,90 ja X ajal 0,47. Eriti ebasoosivad on selles osas just hilisemate, s.o. 1850. a. ja 1858. a. revisjonide andmed.

Revisjonihingede üldarvust (välja on jäetud

vabad inimesed) Rapla kihelkonnas oli vabadikke
IV revisjoni ajal 12,6, V ajal 9, VI ajal 7,
VII ajal 10,6, VIII ajal 9,7, IX ajal 7 ja
X ajal 5 protsenti (tabel 15).

Tabelis 16 on antud ülevaade sellest, kui
palju tuli mehi ühe naise kohta mäsates ja kihel-
konnas revisjonide põhjal. Mäsate järgi on
jällegi olukord väga käikuv, näiteks Iikeldi
mäsas on meeste ja naiste arvuline suhe vas-
tavalt 0,92, 0,75, 0,09, 0,73, 1,25, — ;
Pühatu mäsas 1,50, 1,02, 0,50, 0,50, 1,50
ja 1,0. Üldiselt on vabadike seas iiloo-
mulik naiste suur arvuline üleküllus meestest.
Nii näiteks 1816. a. revisjoni puhul Kabala
mäsas on vabadikke 17, nendest 1 mees ja
16 naist, kuskjuures naised on peamiselt
60-70. aasta vanused. ¹

Kihelkonna ulatuses on naiste ja meeste
vaheline arvuline suhe ühtlustunud - naised
on iga revisjoni puhul tunduvalt rohkem
kui mehi. Arvud vastavalt 0,80, 0,97, 0,67,
0,77, 0,88 ja 0,92.

Ilustav oleks andmeid vabadike kohta

¹ ENSV RAKA, j. 1864, nim. 2, siv. 84, l. 21,
108, 111, 119.

Rapla kihelkonnas võrrelda teiste kihelkondade andmetega. On küll kirjutatud diplomiteid talurahva sotsiaalsest kõhistumisest Lääne- ja Kesk-Eesti kihelkondade kohta, kuid andmeid võrdluseks pole, tabelid on koostatud absoluutarvudes. Üldiselt esineb aga ka nende trüki vihjeid selle kohta, et vabadike arv peaks XIX saj. keskpaigaks olema suurenenud, kuid viimaste revisjonide andmed ei võimalda vabadike arvu kindlaks määrata.

Küll on aga olemas andmed vabadike kohta Liivimaal. Revisjonihingede üldarvust moodustavad vabadikud Liivimaakonnas IV revisjoni ajal 14,3, V ajal 13,3, VI ajal 14,2, VII ajal 14,5, VIII ajal 14,5, IX ajal 18,8 ja X ajal 17,7 protsenti.¹ Kahtlemata kihelkonnas ja maakonnas võrrelda oleks lühiajaline samm, kuid saab järeldada, et revisjonilehed Liivimaa osas on täpsemalt koostatud kui seda Rapla kihelkonnas - vabadike arv viimaste revisjonide puhul täiesti.

¹ J. Vahtre, Hingede revisjonide, lk. 154.

Vakadik, kes oli samuti suurismaane nagu
teisedki talupidajad, ei saanud sellelt talu ääre-
maalt aruvalt maalafikeselt, mis peremees
talle kasutada oli andnud ja mille eest
ta peremehele täspäevi pidi tegema, ära
minna. Oma masendava vaesuse tõttu oli
ta pidevalt võlgu teistele naabrukes elava-
tele taluperemestele. Kõige selle tõttu ei käi-
nud ta nende juures tööl mitte mingi vaba-
palgalisena, vaid nagu enamärane fesdaal-
ne võlaori. Ka mõisnikud ei hakanud
vakadike tööjõudu kasutama mitte vaba-
palgatöö vormis, vaid neilt kohustuslikke töö-
päevi nõudes või muutes nad mõisast
täiesti sõltuvaks ja kuffa kepi all tööta-
vaks mõisapöpsideks. Kui kõige kiskendavam
mälz vakadiku oma kodust lahkuma ajas,
siis ei läinud ta otsima vabapalgalist tööd,
vaid palusest leiba.

IV peatükk

Mõisateenijad

Revisjonilehtede andmete järgi on päris-
orjatest talupoegadest igas revisjonis eraldatud
mõisateenijad (Hofsleute). Tundub, et mõisa-
teenijate osas on revisjonide andmed kõige
usaldusväärsemad.

Kui põlluharijatel talupoegadel oli
kas teatud suurusega maatükk, mille eest
nad mõisale tasusid feodaalrenti, või olid nad
nõuaguste maadkasutavate pärisorjade - pere -
meeste teenistuses salastena, või elasid vabadi -
kena jhuslikest allikatest, siis mõisateeni -
jatel ei olnud maad ning nad ei tegele -
nud ka põlluharimisega. Mõisateenijad
olid kas mõishike, maata aadlike või amet -
like teenistuses neile kuuluvatena, nende
pärisorjadena. Mõisateenijatel ei olnud lesta
mingit materiaalselt taset vanaduse -
või nende invaliiduse pärast, mistõttu rau -

gastunud mäsateenijad sageli siid surinud taludes oma vanadusepäevad kodapoolistena mäsda saatma. Mäsateenijad võib kvalifitseerida kui pärisorje, kelle üle siid mäs-nike õigused kõige avaramad. Tõetõttu oli ka loomulik, et mäsateenijate kaader oli võrdlemisi vahelduv. Mäisnik võis neid oma suva järgi taludesse paigutada, taludest amakorda võtta endale uusi mäsateenijaid, neid müüa, osta, vahetada, pantida, rek-rutiks anda jne.

Mäisnikud siid huvitatud, et mäsateenijad oleksid tugevad ning töövilmsed inimesed, sellepärast kohtame revisjonilehtedes sageli juhtumeid, kus noored taludest on võetud mäisa. Nii on 1795. a. revisjonis Kehtna mäisast võetud sulane Jüri mäisa tiskeriks¹, samas revisjonis Kuusiku mäisast on võetud sulane talust mäisa sepaiks² jne.

Fühjinenud taludesse oli vaja inimesi. Selleks püüdsid mäisnikud sinna paigutada mäsateenijaid, et kindlustada talude poolt mäisa kasuks minevate flo-

¹ ERSV RAKA, f. 1864, nim. 2, sü. 25, l. 338.

² Sealsamas, l. 658.

daalkeormiste täielikku täitmist. Nii võib leida 1834. a. revisjonist, et Valtu mõisa endine mõisateenija Hans 52. a. vana, on nüüd oma naise ja lastega talus.¹

Sageli paigutati mõisateenijad peremeesteta jäänud talu peremeesteks. Ka Lapla kihelkonnas kohtame selliseid juhtumeid:

1795. a. revisjonis Kuusiku mõisas on endine mõisateenija Ott nüüd taluperemees;² 1834. a. revisjonis Iikeldi mõisas endine mõisateenija Rein on nüüd taluperemees;³ 1811. a. revisjonis Valtu mõisas 79. aastane mõisateenija Jaan on saanud taluperemeheks⁴ jne.

Arvukalt esineb aga juhtumeid, kus mõisateenijast on saanud vabadik. Nii on 1834. a. revisjonis Iikeldis kaks mõisateenijat saanud vabadikeks.⁵ 1795. a. revisjonis Kehtnas endine mõisa kook Fromhold on nüüd vabadik, Christian - endine mõisa kingsepp on saanud vabadikuks⁶ jne.

Mõisateenijate lapsed on aga sageli taludes sulasteks ning tüdrukuteks, näiteks

¹ ENSV RAKA, f. 1864, nim. A₁, sü. 92, l. 103.

² ENSV RAKA, f. 1864, nim. 2, sü. 25, l. 673.

³ ENSV RAKA, f. 1864, nim. A₁, sü. 92, l. 377.

⁴ ENSV RAKA, f. 1864, nim. 2, sü. 35, l. 109.

⁵ ENSV RAKA, f. 1864, nim. A₁, sü. 92, l. 378.

⁶ ENSV RAKA, f. 1864, nim. 2, sü. 25, l. 334.

1795. a. revisjonis Raiküla mõisas ¹ jne.

Milliseid teid tegid siis mõisatun-
nijad mõisas?

Mõisa ümbrus pidi olus ja korras
olema. Mõisahoonet ümbritseid püetud puude
ja püesaste rühmad ning fikad allid.
Mõisapark kaunistas kõrge lillekultuur ja
eksootilised puuviljad: vänamarjad, äpel-
sirid, ananassid. Selle töö jaoks oli igas
mõisas aednik (Gärtner), suuremas isegi
mitu.

Mõishiku sügolaud pidi olema kae-
tud riiskalõuelt, kus serveeriti järgemööda
neli kuni kuus rooga. ² Roogade marts-
ruse eest vastutasid kekk (Koch) ja
köögitüdrukud (Küchenmägde), kokapoisid
(Küchenjunge).

Härrasrahvas sai pühapäeviti muusi-
ka saatel lüenat. Muusikat tegi pärisriis-
test mõisatunijatest koosnev muusikakapell.
Revisjonilehtede andmete järgi olid muusi-
mehed (Musikanten) vaid kaitu mõisas.

¹ ENSV RAKA, f. 1864, nim. 2, sü. 25, l. 566, 570.

² J. Kahu, Rahutused ja reformid,, lk. 199.

Kõrgema seltskonna jüdeelu kalges jahijate ja aiapidustuste lõputus ringis. Elisates olid suured pärisejad - jahimehed (Jäger), kes hooldasid metslinnuliha eest lõuna - laual.

Eestimaa hülzavari lassiides saati rääkida vaid hobustest, koertest ning jahist. Igal mõisal olid suured kerafiseid (Stundjunge) ja tallipseid (Pferdehüter, Stallknecht).

Kõik toon näudis igalt mõisnikult, et ta omaks ilusad maja ilusate tubade ja mööbliga, suurt iluanda, kallihinnalist kason - hoonet, arvukalt teenreid. Teenreid (Bedienter), toapseid (Stubenjunge), toatüdrukuid (Stubenmägde), passijaid (Aufwärter) oli mõisates arvukalt.

Kahtlemata oli igas mõisas kutsar (Kutscher) ja eesratsutaja (Vorreiter). Ei saadud läbi ka juukseurita (Friseur).

Suure karjamajapidamise eest hooldasid karjased (Viehhüter), karjanaised (Viehweib, Viehmagd), härjahooldajad (Ochsenhüter), lambakarjused (Schäfer), lindude hooldajad (Vogelwärter) jt.

Kulgaliselt oli mõisas igasuguseid

Müisateenijate arv kihelkonnas

Tabel 17

Müis	1782			1795			1811	1816				1834			1850			1858		
	M	N	K	M	N	K	M	M	N	K	M	N	K	M	N	K	M	N	K	
Keava	17	19	36	17	18	35	12	15	8	23	4	4	8	8	6	14	12	7	19	
Lehtna	11	8	19	15	15	30	15	21	14	35	16	16	32	21	22	43	17	22	39	
Kabala	8	6	14	11	6	17	13	7	7	14	3	6	9	4	1	5	7	2	9	
Kaguudi	18	12	30	18	13	31	13	16	16	32	19	19	38	20	29	49	22	24	46	
Alu	18	13	31	12	8	20	13	9	8	17	5	9	14	2	6	8	2	6	8	
Rapla	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Valtu	35	19	54	30	18	48	44	44	31	75	24	12	36	14	12	26	22	16	38	
Kärtu	6	8	14	9	7	16	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Järwakandi	17	15	32	15	9	24	18	7	8	15	10	9	19	13	20	33	16	13	29	
Lellapere	4	7	11	4	7	11	6	6	3	9	3	5	8	-	1	1	-	-	-	
Vahakõnnu	3	10	13	6	8	14	3	2	3	5	2	2	4	-	-	-	-	-	-	
Raikuila	13	19	32	14	16	30	22	7	10	17	31	25	56	25	35	60	28	25	53	
Kuusiku	35	18	53	30	22	52	35	35	27	62	23	27	50	62	61	123	77	63	140	
Sikeldi	14	8	22	8	15	23	11	15	16	31	11	9	20	45	40	85	53	46	99	
Kodila	26	28	54	27	48	75	9	4	3	7	2	6	8	17	14	31	20	18	38	
Pühatu	7	8	15	6	3	9	10	8	6	14	6	6	12	6	7	13	7	10	17	
Ridaküla	-	-	-	1	2	3	4	7	2	9	11	10	21	4	4	8	8	7	15	
Ohkatsu	12	12	24	17	16	33	25	37	23	60	42	32	74	37	36	73	32	31	63	
Ohkotsu	4	5	9	2	1	3	4	10	8	18	7	4	11	17	8	25	32	20	52	
Rapla pastoraat	4	5	9	6	4	10	2	1	4	5	4	6	10	4	7	11	4	7	11	
Lõlli	-	-	-	14	10	24	-	-	-	-	4	3	7	6	9	15	9	13	22	
Kokku	252	220	472	262	246	508	259	251	197	448	227	210	437	305	318	623	368	330	698	

Müisateenijate aruline liikumine kihelkonnas

Müis	1782	1795	1816	1834	1850	1858
Keava	1,0	0,97	0,63	0,22	0,38	0,52
Kehtna	1,0	1,57	1,84	1,68	2,26	2,15
Kokala	1,0	1,21	1,0	0,64	0,35	0,64
Kagudi	1,0	1,03	1,06	1,26	1,63	1,53
Alu	1,0	0,64	0,54	0,45	0,25	0,25
Rapla	-	-	-	-	-	-
Valtu	1,0	0,88	1,38	0,66	0,48	0,70
Flärtu	1,0	1,14	-	-	-	-
Järvakandi	1,0	0,75	0,46	0,59	1,03	0,90
Lellapere	1,0	1,0	0,81	0,72	0,19	-
Vahakõnnu	1,0	1,07	0,38	0,30	-	-
Raikuila	1,0	0,93	0,53	1,75	1,87	1,65
Kunciku	1,0	0,98	1,16	0,94	2,32	2,64
Sikeldi	1,0	1,04	1,40	0,90	3,86	4,50
Kodola	1,0	1,38	0,12	0,14	0,57	0,70
Lühatu	1,0	0,60	0,93	0,80	0,86	1,13
Kidaküla	-	1,0	3,0	7,0	2,66	5,0
Ohkatsu	1,0	1,33	2,50	3,08	3,04	2,62
Ohkotsu	1,0	0,22	2,0	1,22	2,77	5,77
Rapla pastoraat	1,0	1,11	0,55	1,11	1,22	1,22
Lõlli	-	1,0	-	0,29	0,62	0,91
Kokku	1,0	1,07	0,94	0,92	1,31	1,47

Mõisateenijate arv protsentides

Tabel 13

Mõis	1782	1795	1811	1816	1834	1850	1858
Keava	10,5	9,5	8	7	2	2,5	5,5
Kihtrna	3,6	5,4	5	6	2,3	4,5	4
Kakala	4	6,2	8	4	2	1,0	2
Kagudi	20	19,2	16	16	16	20,5	18,5
Alu	7	4,3	5	4	2	2	0,90
Rapla	-	-	-	-	-	-	-
Valtu	9	8	15	13	7	4	6
Kärtu	5	5	-	-	-	-	-
Järvakandi	8,4	6	6	3	3	5,7	5
Lellapere	4	4	4,4	2	2	0,2	-
Vahakõnnu	4	5	1,5	1,3	1	-	-
Raikküla	3,2	3	4	2	4	4	4
Kuusiku	10	10	14	11	8	16,4	20
Sikeldi	5	6	5,1	7	4	18	20
Kodila	11,4	15	4,10	2,6	2	7,4	9
Lühatu	16	9	2,3	17,4	10,5	11	13
Pidaküla	-	33,4	18,2	16	28	7	14
Ohkatsu	7	10	13	14	14	13	12
Ohkotsu	5	1,4	3	7	5	7,3	16
Rapla pastoraat	45	42	23	2,9	62,5	84,6	78,5
Õlli	-	14	-	-	3	6	7
Koksu	6,9	6,8	6,9	5,8	4,5	6,8	7,9

Meeste ja naiste aruline suhe mäsateenijate hulgas

Mõis	1782	1795	1816	1834	1850	1858
Keava	0,89	0,94	1,87	1,0	1,33	1,71
Keltna	1,37	1,0	1,50	1,0	0,95	0,77
Kakala	1,33	1,83	1,0	0,50	4,0	3,50
Haagudi	1,50	1,38	1,0	1,0	0,68	0,91
Alu	1,38	1,50	1,12	0,55	0,33	0,33
Rapla	-	-	-	-	-	-
Valtu	1,84	1,66	1,45	2,0	1,15	1,37
Flärtu	0,75	1,28	-	-	-	-
Järvakandi	1,13	1,66	0,87	1,11	0,65	1,23
Lellopere	0,57	0,57	2,0	0,60	-	-
Vahakõnnu	0,30	0,75	0,66	1,0	-	-
Kaikuila	0,68	0,87	0,70	1,24	0,71	1,12
Kuusiku	1,94	1,36	1,29	0,85	1,01	1,22
Sikeldi	1,75	0,53	0,93	1,22	1,12	1,15
Kodila	0,92	0,56	1,33	0,33	1,21	1,11
Lühate	0,87	2,0	1,33	1,0	0,85	0,70
Kidaküla	-	0,50	3,50	1,10	1,0	1,14
Ohemäku	1,13	1,06	1,60	1,31	1,05	1,03
Ohemotsu	0,80	2,0	1,25	1,75	2,12	1,60
Rapla pastor.	0,80	1,50	0,25	0,66	0,57	0,57
Lõlli	-	1,40	-	1,33	0,66	0,69
Kokku	1,14	1,05	1,27	1,08	0,95	1,11

ametmehi : kubjas, tröler (Hofströler), kingsepp (Schuster), kangur (Weber), mölder (Hofsmüller), maaler (Mähler), sepp (Hofsschmied), müürsepp (Maurer), venni- ja öllemeister (Brauer, Brandweinsbranner), tünnetegija (Böttcher), aidamees (Klesterkerl), raamatupidaja (Buchhalter), valvur (Wachtkerl), lapsehoidja (Kindermagd) jt.

Järgnevalt vaatleme mõisateenijate arvu Rapla kihelkonnas, mille kohta on kestatud tabelid 17, 18, 19 ja 20.

Tabelis 17 on avaldatud mõisateenijate absoluutarv (mehed - naised eraldi ja kokku) mõisates ning kihelkonnas reisinide kaupa. Nägu tabelist näha ei ole Rapla mõisas ühtegi mõisateenijat, sest Rapla ja Alu olid lütmõisad. Ka on Härte alates 1811. aastast mõisateenijad kadunud.

Tabelis 18 on toodud mõisateenijate arvulise liikumise indeksid. Tähelepanu äratav asjaolu, et mõisateenijate arv kihelkonnas pidevalt tõusis : Khekotsu mõisas vastavalt 1,0, 0,22, 2,0, 1,22, 2,77, 5,77; Kuusikul 1,0, 0,98, 1,16, 0,94, 2,32, 2,64 jt. Üldiselt on märgata mõisateenijate arvu langust

1816. a. revisjoni puhul, hilisemate revisjonide korral jällegi tõuseb. Kihelkonnas on need arvad vastavalt 1,0, 1,27, 0,99, 0,92, 1,31 ja 1,47.

Tabelis 19 on näha kui suure osa moodustavad mõisateenijad talurahva üldarvust. Kihelkonnas on andmed vastavalt IV revisjoni ajal 6,9, V ajal 6,8, VI ajal 6,9, VII ajal 5,8, VIII ajal 4,5, IX ajal 6,8 ja X ajal 7,9 protsenti.

Näid andmeid on võimalik võrrelda andmetega Uraste kihelkonnas, kus 1811. a., s.o. VI revisjoni ajal moodustavad mõisateenijad 6,37 protsenti, VII revisjoni ajal 3,8 protsenti talurahva üldarvust. ¹ VI ja VII revisjoni vahel on toimunud langus mõisateenijate arves mõlemas kihelkonnas, kuid Rapla kihelkonnas ei ole langus nii suur.

VIII revisjoni ajal on Uraste kihelkonnas mõisateenijate % 3,8, IX ajal 1,8. ²

Siin viime ära tuua andmed ka mõisateenijate kohta ka Linnumaal, kus nad talurahva üldarvust moodustavad vas-

¹ J. Mikopuu, Talurahva sotsiaalne kihistumine Uraste kihelkonnas....., lk. 34.

² Tealsamas, lk. 69, 70.

tavalts IV reisirjoni ajal 5,6, V ajal 6,0,
VI ajal 6,9, VII ajal 6,0, VIII ajal 4,8,
IX ajal 3,8 ja X ajal 2,9 protsenti.¹

Nii Uraste kihelkonnas, kui ka Alinumaal on mäisateenijate arv viimaste reisirjondide puhul vähenenud. Võib järeldada, et sseses kaubalis- rahalissuhete arenemisega, vaba- palgalise tööjõe kasutamisele võtmisega mõisates, talumaade ülevõtmisega raharendile, suunas mõis tootlikust sfäärist kõvale tõmmatud mäisateenijad tootlikku sfääri tagasi.

Kui üldiseks nähtuseks on mäisateenijate arv vähenemine pärast pärisõrjuse kaotamist, siis Rapla kihelkonnas on vastupidi nende arv suurenenud. Sellest see tingitud on, sellele ainult reisirjonilehtede materjali põhjal vastust anda ei saa.

Tabelis 20 on andmed selle kohta, mitu meest tuleb ühe naise kohta mäisateenijate osas. Vastupidi vabadikele ja talupisegadele, kus naised on rohkem kui mehed, on mäisateenijate hulgas iseloomulik see, et

¹ J. Nahtre, Lõngede reisirjondide, lk. 153.

mehi on tunduvalt rohkem kui naisi. Nii on
Võlta mäsas pidevalt mehi rohkem : 1,84,
1,66, 1,45, 2,00, 1,55, 1,37; Ohekatku mäsas
sarnuti : 1,13, 1,06, 1,60, 1,31, 1,05, 1,03, või
näiteks Kuusikul : 1,94, 1,36, 1,29, 0,85,
1,01, 1,22. Kogu kihelkonna ulatuses aga
on meeste ja naiste suhtearvud vastavalt:
1,14, 1,05, 1,27, 1,08, 0,95, 1,11.

Meeste arvuline ülekool on selitatar
sellega, et mõis haaras endale tugevamat
tööjõudu — meeste näol.

Kokkuvõte

XVIII sajandi lõpul ning XIX sajandi algul tekkinud pärisorjuse kema kriisi ja massiliste talurahvarahutuste tagajärjel viidi läbi Eesti- ja Läänemaal rida reforme. Need reformid avasid tee kapitalismi arenemisele põllumajanduses. Üleminek kapitalismile kujunes aga talurahvale äärmiselt aeglaseks ning püüarikkaks. Mõisnikud kindlustasid endale monopolse maasomandi-õiguse ning jätsid talupidajad täiesti maata. See võimaldas eriti ulatuslikult rakendada pärisorjuse teooria. Talupidajad jäid õigusteta, jäid alamaks, maksualuseks, mustaks seisuseks, jäid pärisorjusele ikke küüsi.¹

Kapitalismi arenemisega eesti külas süvenes talurahva kihistumine: hakkas

¹ D. I. Lenin, Teosed, 6. kd., lk. 384.

eralduma külaõedandlus ja kujunema aro-
kas maaproletariaat. Enamik talukoha rent-
nikest elas aga äärmiselt viletsalt ränga
müisajuse all. Mõis nelas suurema osa
talu tööjõust ning talude endi maad olid
puudulikult haritud, loomakasvatust vähe-
tulukas. Nõusuguste talupoegade majanduslik
olukord oli elakindel. Taljudel kerdadel ei
suutnud nad enam talu pidada ja
langesid sulaste ja vakadise hulka.

Rohkearvuline sulaste, tüdrukute ja va-
kadise kiht smandas XIX sajandi esimesel
poolal üha selgemalt maaproletariaadi ise-
loomu. Lenin näitab oma töös „Kapitalismi
arenemine Venemaal“, et nagu keegi Venemaal,
nii ka Balti kubermangudes äärmiselt väikesi
maatükke smavad talupojad kuuluvad
oma iseloomult tekkiva maaproletariaadi
hulka.¹

Talurahva sotsiaalsed kõhistumised
XVIII sajandi lõpul ja XIX sajandi algul
Raplal kõhelkonnas püüdisime selgitada ka
antud töö raames. Nagu reisipäevikute

¹ N. I. Lenin, Tööd, 3. kd., lk. 141-142.

andmetest selgub oli kihelkonna talurahvas jagunenud mitmeteks sotsiaalseteks rühmitusteks: talupojad, vabadikud ja mõisateenijad, kusjuures talupojad saime eraldada kahte põhirühma - pererahvas ja sularahvas. Esimene rühm, pererahvas, moodustades sugulussidemete tõttu üksteisele lähedaste inimeste pere, oli oma majanduslikult seisundilt sularahvaga võrreldes teatud elistatud olukorras.

Tüüpiline rühm, sularahvas, kesnes võõrastest inimestest talus. Tüüpilisid sulased, nende perekonnaliikmed, teised perekonnad talus, kes said süü korterit, teenijapäidrakud, kergised ja vanad inimesed.

Kasulapsed on paigutatud pererahva alla.

Nagu andmetest selgub, moodustas pererahvas kolme esimese reieisjoni põhjal protsenti talvelanike arvust, kusjuures sularahvas moodustas vastavalt protsenti.

Reieisjoni lehtede ehitäpse koostamise tõttu ei saanud järgmiste reieisjoni puhul talupere koosseisu kindlaks määrada.

rata.

vakadikud ehk papsid, kes elasid peamiselt talu ääremaadel ja tegid maaslopi kasutamise eest peremehele tegu, moodustasid kihelkonna elanike arvust 7-13 protsenti. Sünjures tuleb silmaspidada seda, et vakadine kohta puuduvad viimaste revisjonide puhul (1850, 1858) usaldusväärsed andmed.

Müisarteijad, kes pidid hooldama müisa majapidamise ja müisnike heaolu eest, moodustasid kihelkonna elanike arvust 4,5-8 protsenti. Iseloomulik on aga sünjures see, et Rapla kihelkonnas müisarteijate arv viimaste revisjonide puhul mitte ei lange, vaid koguni tõuseb.

Kuigi sises talurahva sotsiaalse kihistumisega arenesid ja süvenesid vastusolud talurahva üksikute sotsiaalsete kihtide vahel jäid need vastusolud möödunud sajandi esimesel poolel süiski veel müisnike ja kogu talurahva vaheliste vastusolude järel teisele kohale. Jätkus kogu talurahva stühihite klassivõitlus müisnike kui kogu ema ühise vaenlase vastu.

Социальная структура крестьянства
в конце XVIII и в первой половине XIX
веков в приходе Ратла

Введение

Настоящая работа написана на
основании материалов ревизий душ.

Данные материалы хранятся в Госу-
дарственном Центральном Историческом
Архиве СССР в городе Тарту.

В работе даются статистиче-
ские данные относительно количества
крестьян на хуторах и в приходе, а
также отражено динамическое движение
количества народа и качественное соот-
ношение мужчин и женщин. По дан-
ным ревизионных сказок возможен вывод
о том, что количество народа в приходе
постоянно возрастает, причем количество
мужчин соотносительно с женщинами
уменьшается.

Крестьянство разделено на разного рода социальные слои - хозяева хуторов, батраки, бобыли и хуторские приселури.

При установлении состава людей, живущих на хуторах, можно разделить их на относящихся к семье хозяина и относящихся к телу батраков. В семью хозяина включаются он сам, все родственники хозяина и приёмные дети, а число батраков составляют все чужие, пришедшие откуда-то на этот хутор. На основе данных первых трёх ревизий можно сделать вывод, что семья хозяина в этом приходе составляет 72-73 % из общего количества крестьян, а батрачество - 27-28 %.

Количество бобылей в приходе возрастает, но по последним ревизиям их количество установить невозможно, вследствие неточного составления ревизий. Среди бобылей наблюдается количественный перевес женщины.

Количество приселур в приходе в этот период возрастает, хотя по сведениям, известным до сих пор, их количество постоянно уменьшалось. Среди приселур наблюдается количественный перевес мужчин.

Kasutatud kirjandus ja arhiivifondid

I Marksismi - leninismi klassikute teosed

Lenin, V. I., Kapitalismi arenemine Venemaal,
Teosed, 3. kd., Tallinn 1950.

Lenin, V. I., Vene sotsiaaldemokraatia ag-
raarprogramm, Teosed, 6. kd.,
Tallinn 1952, lk. 89 - 128.

Lenin, V. I., Lühid, Teosed, 29. kd.,
Tallinn 1957.

II Trükitud allikmaterjalid

Eesti NSV ajaloo lugemik, I kd., koostanud
J. Lahek (toimetaja) ja A. Massar,
Tallinn 1960.

III Muu kirjandus

Eesti NSV ajalugu, I kd., Kõige vane-
mast ajast kuni XIX sajandi

50-ndate aastateni, teimetanud
A. Massar, Tallinn 1955.

Eesti NSV ajalugu, teimetanud
G. Naan, Tallinn 1957.

Kahk, J., Rahutused ja reformid,
Tallinn 1961.

Konks, J., Eestimaa feodaal-pärisorjus-
lik põllumajandus ja talu-
rahva olukord XVIII sajandi
lõpul ning XIX saj. 1. aasta-
kümnel, Tartu Riikliku
Ülikooli Teimetised, nr 96,
Tartu 1960.

Nõmm, L., Talurahva kihistumine ja
olukord Kursi kihelkonnas
XIX saj. 1. poolel, Tartu
1963, Diplomitöö (säilita-
takse Tartu Riikliku Üli-
kooli NSV Lühise Ajaloo
Katedris).

Lõhijseni majandusliku mõtte ajaloost
Eestis XIX sajandil, teineta-
nud L. Bruckus, L. Loone,
Tallinn 1958.

Uksopuu, J., Talurahva sotsiaalne kehise-
tumine Uraste kihelkonnas
XIX saj. esimesel poolel,
Tartu 1961, Diplomitöö (säi-
litatakse Tartu Riikliku
Ülikooli Nõuvalduse Ajaloo
Katedris).

Vahtra, I., Hingede reisirjonide andmete
kasutamise ajaloost, Eesti Nõuvalduse Akadeemia
Toimetised, Ühiskonnateaduste seria,
nr. 1, 1964, lk. - 154

Кабузан, В. М., Подготовка России
к XVIII - первой половине
XIX вв., Москва 1963.

IV Arhiivimaterjalid

Eesti Nõuvalduse Riikliku Ajaloo Keskarchiiv
(ENSV RA RA) F. 1864 - Eestimaa reisirjonilehtede
kollektsioon.

Sisukord

Sissejuhatus	lk. 2
<u>I</u> Talurahva arv Rapla kihelkonnas	15
<u>II</u> Talupere	24
<u>III</u> Vabadikud	48
<u>IV</u> Mõisateenijad	61
Kokkuvõte	74
Resümee	78
Kasutatud kirjandus	80